

Recensioner

Åsa Dahlin Hauken, *The Westland cauldrons in Norway*. AmS-Skrifter 19. Arkeologisk museum i Stavanger 2005. 172 s. ISBN 82-7760-112-3.

Norska magistergradsavhandlingar publiceras sällan, då publicering inte är någon fast del av praktiken kring denna examen. I många fall har avhandlingarna istället kommit ut i omarbetat skick. Så är nu fallet för Åsa Dahlin Haukens del, trots att hennes bergensiska avhandling från 1984 spreds som fotostatkopior och sedan dess har varit ett standardverk för norska järnåldersforskare. Främsta syftet med undersökningen var att göra en ny klassifikation och typindelning av Vestlandskittlarna, en föremålstyp som klassificeras som romersk import och som i Norge förekommer under yngre romartid och folkvandringstid. Ett bisyfte var att undersöka kittelns betydelse i samhället. Hauken, som nyligen hade flyttat från Sverige, skrev på svenska. Boken är nu översatt till engelska och utgiven av Stavanger Museum, som sedan länge är hennes arbetsplats. För översättningen står författaren själv med språkgranskning av Dr. David Pelteret i London.

Kap. 2, *The Material* redogör för var och i vilka kontexter Vestlandskittlar har hittats i Norge. Det är främst brandgravar, ett fåtal skelettgravar och ett ännu mindre antal våtmarksfynd. Kittlarna var ofta gamla när de lades i gravar: ett antal är lappade och lagade. Kapitlet tar också upp med vilka föremål kittlarna deponerats: guld, keramik, kammar, redskap, spelpjäser, benföremål. Vapen kan knytas till ett fåtal skelettgravar, men tydligen inte till brandgravarna. Ett fåtal spännen och andra dräktdetaljer är kända. Samma kapitel tar även upp frågan om det är mans- eller kvinnogravar. I avhandlingen från 1984 attribuerades kön utifrån föremålstyperna, men nu har ett litet antal osteologiska analyser utförda i slutet av 1980-talet av anatomen Per Holck tillfogats. Kap. 3, *Classification* redogör för tidigare typologier såsom Ekholms, Behns och Norling-Christensens. Det är här Hauken lägger fram sina egna kriterier för en ny typologi som delvis har kronologisk relevans.

Kap. 4, *Chronology* redogör för kronologin utifrån gravarnas fyndkombinationer. Med denna bakgrund får Hauken fram en distribution av kittlar över tid, redovisad på kartor. Kap. 5, *Production* omfattar metallanalyser av valda kittlar, samt en redogörelse för kittelproduktionen. Denna bör ha skett inom Germania Inferior, bl.a. i Namur i dagens Belgien. Kapitlet avslutas med konstaterandet att kittlarnas ursprungliga funktion inte har väckt något större intresse hos forskare. Hauken föreslår ett antal funktionsområden, alla med relation till kokning. Detta bl.a. därför att ett antal kittlar är sotiga. Kap. 6, *The significance of the Westland cauldrons in West Norwegian Early Iron Age society* har som huvudsakligt syfte att analysera övriga gravar i lokalområden där Vestlandskittlar är frekventa och att jämföra dessa med kittelgravarna. Ett viktigt resultat är att kittelgravar är kvalitativt rikare utrustade än övriga gravar, och de är således knutna till hög status.

I kap. 7, *Trade and exchange* diskuteras Vestlandskittlarnas roller som gåvor bland hövdingar. I detta avslutande kapitel går Hauken även igenom olika ekonomiska utbytessystem knutna till det romerska riket respektive Fria Germanien. Härpå följer en fyllig litteraturlista och fyra bihang: ett om kittlarna i Neupotz-depån, en katalog över norska kittlar, en över utomnorska kittlar och en över förlorade norska kittlar som kan ha tillhört vestlandstypen.

Streckteckningar redovisar noggrant indelningen av kitteltyperna och vilka kriterier som ligger till grund för typologin. Sist kommer 54 planscher med teckningar och foton av Vestlandskittlar och relaterade föremål från så gott som samtliga kontexter i Norge.

Haukens avhandling skrevs under New Archaeologys era, och kom således med för sin tid helt nya frågeställningar och tolkningar, t.ex. kring status och hierarkier samt kontaktnät i samhället. Vestlandskittlarna har sedan 1800-talet varit nästan ett eget arkeologiskt tema. Man har fokuserat på kitteln och typologin i syfte att komma fram till en kronologi. Haukens

arbete för således traditionen vidare, men bryter samtidigt markant med denna, då hon vid sidan av typologin även lägger vikt vid gravfyndens kvantitativa och kvalitativa aspekter. Dessutom diskuterar hon kittlarnas och gravarnas sociala aspekter med referenser till på 1980-talet etablerade teoretiker.

Det som är nytt i 2005 års utgåva skall understrykas. Bl.a. har metallurgiska analyser utförts på valda kittlar från Norge och på kontinenten (bl.a. av Halldis Bollingberg), vilket har vidgat diskussionen om typologi, kontakter och proveniens. Några av de undersökta kittlarna är från den stora Neupotz-depån, publicerad under 1990-talet i flera band. Intressant är att Hauken efter en noggrann studie på plats starkt ifrågasätter den kronologi som Ernst Künzl lade fram utifrån Neupotz-kittlarna. Vestlandskittlarnas kronologi verkar alltså vara en mycket komplicerad fråga.

Vidare är sju nya osteologiska undersökningar tas med. Här skall det tillfogas att bland *brandgravarna* med Vestlandskittel föreligger det analyser från tretton gravar. Lite synd är det att Hauken har utslutit ungefär hälften av dem, särskilt då några av gravarna tillhör Stavanger Museum (publicerade i museets *Årbok*). Bland de få redovisade osteologiska resultaten kan nämnas att några kittlar har brända ben av mer än en individ, och att det finns exempel på att benen har skärmärken, vilket tyder på skelettering eller styckning i samband med kremeringen. Hauken hänvisar här också till Terje Østgård's intressanta forskning från senare år kring kremering och annan värmebehandling. Ny är även en del övrig litteratur. Främst gäller det Ingegerd Holands avhandling från 1990-talet om samtliga importföremål från Norges järnålder. Men bara ett urval av ny litteratur har inarbetats, och utan att påverka Haukens tolkningar från 1984. Det har aldrig varit författarens mening att omtolka materialet för denna utgåva.

Den arkeologiska forskningen kring gravar har radikalt ändrat inriktning sedan 1980-talet, och det skulle vara möjligt att utarbeta nya tolkningar av det mångfasetterade kittelmaterialet idag. Fokus inom Vestlandskitteldiskursen ligger fortfarande i hög grad på kitteltypologi, vilket kanske inte leder så mycket längre. Där-

emot kan frågor kring kittlarnas funktioner såsom Hauken kortfattat ställer, att följa upp dessa frågor, samt frågor även om kittlarnas användningskontexter leda till mera kunskap om kittlarna.

Man kan även beakta kittlarnas högst varierande storlek: de minsta och vanligaste mäter ca 30 cm i diameter, medan de få stora undantagen, såsom Bjarkøykitteln från en myr i norra Norge, mäter runt 85 cm. Utifrån dessa omständigheter frestas man ställa frågor till materialet: vad är en Vestlandskittel? Är samtliga Vestlandskittlar?

Det som fortfarande fungerar bäst i Haukens arbete, oavsett paradigm, är sammanställningen av kunskap om kittlarnas fyndlokaler med dateringar av både kittlar och övrig gravutrustning, om metallanalyserna och om kittlarnas framställningsprocesser. Framför allt är detta fortfarande en utmärkt materialpublikation med gedigna referenser till museitillväxter och tolkningar, med en användarvänlig materialredovisning i text och bild, inte minst med plancher som närmar sig tysk standard.

Sammantaget är *The Westland cauldrons in Norway* en vacker bok, oundgänglig för alla forskare som har kontakt med den tid och det material som här bearbetas. En klassiker har fått nytt liv.

Tove Hjørungdal

Institutionen för arkeologi och antik kultur
Göteborgs universitet
Box 200
SE-405 30 Göteborg
Tove.hjorungdal@archaeology.gu.se

Svante Fischer, *Roman imperialism and runic literacy. The westernization of Northern Europe (150–800 AD)*. Aun 33. Uppsala 2005. 262 s. ISBN 91-506-1840-7.

Svante Fischers disputats er et forfriskende og innovativt bud på en metode inden for studier af skriftkyndighed, og værket kommer uden tvivl til at tjene som inspirationskilde for mange fremtidige studier. Afhandlingen indskrives sig blandt

de arbejder, der har en overordnet teoretisk struktur, og målet er at besvare spørgsmålet »Hvordan blev de germanske folk litterære vesterlændinge?« ud fra en tværfaglig metode – »en form for komparativ forhistorisk sociolinguistik« med forfatterens egne ord. Fischer har i et forsøg på at skabe en egen terminologi gjort brug af et antal termer, som ikke er almindelige i arkæologien, men som er hentet fra andre discipliner som lingvistik, naturvidenskab, politologi og sociologi. Afhandlingen er velskrevet og har en ret moderne, staccato retorik, som har meget tilfælles med den skønlitterære genre. Desuden har Fischer en god fornemmelse for at aktualisere de mange diskussioner. Der tages et godt teoretisk og metodisk afsæt med et velovervejede begrebsapparat og en tolkningsramme, som må regnes for afhandlingens store styrker.

På den anden side gør den engagerede fortællestil, at det ikke altid er nemt at følge med i, hvad der er underbyggede påstande, og hvad der er mere spekulativt. Argumentationen er ikke grundfæstet i materialet, men lever inden for en overordnet tolkningsramme – udvalgte moderne samfund, hvor man kender skriftkyndighedens tilblivelse. Enkelte afsnit, f.eks. gennemgangen af Romerrigets historie, er noget lange, og læseren kan let blive tabt og glemme meningen med udredningen af politiske forhold. Selv om det er vigtigt at forklare de samfundsmæssige forhold i et arbejde som dette, er grænsen nok trukket lidt for langt.

Afhandlingen er delt i tre overordnede temaer. Del I beskæftiger sig med forholdet mellem romersk imperialisme og runisk skriftkyndighed, hvor der i vid udstrækning inddrages paralleller fra moderne tid. Fischer mener, at runernes oprindelse skal søges i germanernes ønske om at vise deres egen magt som modsætning til den romerske imperialisme, hvilket også efterhånden er den gængse opfattelse i forskningen. Han ser ingen grund til at diskutere oprindelsesstedet for runeskriften, idet den kan være opstået langt fra de tidligste fundsteder, og han går derfor ikke nærmere ind på hvor præcis i det nordeuropæiske område, runeskriften er blevet til. Dette betyder, at Fischer får mulighed for senere i afhandlingen at arbejde inden for en måske lidt for bred nordeuropæisk ramme med

hensyn til skriftkyndighedens stilling i de germanske samfund.

Gennemgangen af skriftkyndighedens udvikling indeholder flere fejl og overdrivelser. F.eks. er Vimose-kammen (af tak) iflg. Fischer dendrokronologisk dateret, og der lægges for stor vægt på et ret tvivlsomt ophør i brugen af runer i C2, idet f.eks. gravene fra Møllegårdsmarken, Himlingøje 1835 og Nedre Hov ikke kan dateres nærmere end til C1-C2.

Fischer mener, at de tidligste runeindskrifter er opbygget efter SVO-princippet (subjekt-verb-objekt), som man har overtaget fra den latinske skrift. I denne diskussion vælger Fischer at se bort fra en halv snes fortrinsvis norske runesten, som efter hans mening ikke kan placeres i yngre romersk jernalder. Fischer vil gerne se et skift i anvendelsen af skrift, hvor indskrifterne på overgangen til folkevandringstid får et mere episk præg end tidligere, og at skriften i folkevandringstid får en meget mindre betydning i Sydskandinavien end på den skandinaviske halvø. Problemet er, at der ikke er et egentligt belæg for, at runesten ikke hører til i yngre romersk jernalder, og fundgruppen ville have nuanceret en ellers spændende diskussion af overregionale sammenhænge. Runestenerne på den skandinaviske halvø skal nok ses som en direkte og kronologisk samtidig modsætning til de sydsandinaviske indskrifter på genstande af høj social status først i yngre romersk jernalder og i folkevandringstid på brakteater.

I beskrivelsen af hhv. det romerske og det germanske samfund overdrives det primitive ved de germanske samfund en smule. Man savner i nogen grad grundlaget for påstandene om de germanske familierelationer, f.eks. at ikke alle og enhver kunne blive pater familias efter kontakten med Romerriget. Læseren spørger sig selv, om man da kunne det før? Et andet eksempel er påstanden om fætter-kusine ægteskaber for at opretholde magt og ejendomsret. Dette underbygges med forholdet mellem gravpladserne Himlingøje og Skovgårde, hvor der sandt nok synes at være et vist slægtskab mellem de mandlige gravlagte i Himlingøje og de kvindelige i Skovgårde. Dette viser dog ikke andet, end at de gravlagte nok var i familie. De uunderbyggede påstande og de lidt sjuskede og til tider

forkerte henvisninger til konkrete eksempler gør, at læseren bliver skeptisk overfor den samlede diskussion, som i nogle tilfælde bevæger sig noget langt væk fra det egentlige tema, skriftkyndigheden.

Afhandlingens del II beskæftiger sig med det kleptokratiske styre, som iflg. Fischer er opstået i Nordeuropa i forbindelse med kontakten til Romerriget. Hans grundlæggende tese er, at germanske fyrster (fra f.eks. Gudme) deltog i romerske krige, og at germanerne efterlignede den romerske militærstrategi. Spørgsmålet om germanernes optagelse i den romerske hær er meget omdiskuteret, og der er endnu ingen sikre beviser for, at nordgermanere skulle være indrulleret. Her kunne Fischer have nuanceret billedet ved at skelne mellem de enkelte germanske områder og folkestammer. Fischer har et imponerende kendskab til moderne tids historie og oprettelsen af moderne skriftsystemer og er modig i sin paralleldragning til de forhistoriske samfund.

Del III omhandler den tidlige runiske skriftkyndigheds sammenbrud. I et kort afsnit på omkring 20 sider diskuterer Fischer de kontinentale indskrifter og går grundigt ind i en beskrivelse af den arkæologiske metode. Afsnittet har overordnet set nogle rigtigt gode kildekritiske analyser af f.eks. tidligere forskning. En ukritisk anvendelse af Christleins analyser af social status fra 1973 er dog problematisk, idet der i denne metode ikke er taget højde for, at folk gravlægges med flere gravgaver i 500-tallet end i 600-tallet. En mere indgående forklaring af anvendelsen af metoden ville være ønskelig.

Opretholdelsen af skriftkyndighed hænger iflg. Fischer nøje sammen med pengeøkonomi. I det øjeblik det økonomiske overskud falder væk, forsvinder grundlaget for skriftkyndighed. Dette, mener Fischer, sker i løbet af vendeltid i Skandinavien, hvor der sker en kraftig nedgang i tilstrømningen af ædelmetaller og andre luksusvarer. Her kunne man have ladet en dør stå på klem til, at der muligvis på dette sene tidspunkt i jernalderen ikke længere er en årsagssammenhæng mellem økonomi og skriftkyndighed. Kildekritiske elementer, såsom bevaringsmæssige forhold, kan let få det reelle antal af indskrifter i

perioden til at stige. I afsnittet, som først og fremmest tager udgangspunkt i forholdene i Mälardalen, kunne man med fordel have inddraget de norske indskrifter som f.eks. Eggja og Strand eller fundkomplekser som Tissø og Lejre, hvorfra man også kender vendeltidige indskrifter. Også de sydsandinaviske indskrifter fra 8. årh., som f.eks. Ribe-kraniet og de tidlige danske runesten samt de allertidligste gravfundne metal-amuletter fra både Sverige og Danmark kunne inddrages i diskussionen, der så ville blive mere nuanceret. Resultatet af udeladelserne bliver, at skriftkyndighedens betydning i perioden måske bliver underdrevet, og man kunne således overveje, om skriftkyndigheden i perioden lige før vikingetiden fik en *anden* betydning i stedet for en *ringere* betydning.

Når man som Fischer har målet at forklare de store spørgsmål »hvorfor« og »hvordan«, er man også nødsaget til at søsætte idéer og hypoteser, som måske ikke alle kan forklares lige let. Derfor vil et sådant arbejde også kunne kritiseres og diskuteres mere end andre mere materialebundne afhandlinger. Dette ændrer imidlertid ikke ved, at Fischers afhandling er et vigtigt bidrag ikke bare til den ældgamle diskussion om runernes oprindelse, men også til den generelle debat om den ofte mangelfulde eller helt fraværende runologiske metode samt teoridannelsen inden for skriftkyndighedens oprindelse og udvikling.

Lisbeth M. Imer

DM&R, Nationalmuseet
DK-1220 København K
Danmark
lisbeth.imer@natmus.dk

Leif Grundberg, *Medeltid i centrum. Europeisering, historieskrivning och kulturarvsbruk i norrländska kulturmiljöer*. Studia Archaeologica Universitatis Umensis 20. Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 59. Umeå 2006. 360 s. ISBN 91-7264-202-5.

När Otto Hvidehus i Gunnar Rydströms roman *Fogden på Styresholm* (1993) för första gången seglar in i Ångermanälvens mynning år 1434 är han

mäktat imponerad av landskapet. Den girige fogden ser utnyttjade resurser i form av vidsträckt skogar, rika fiskevatten och välskötta små gårdar att beskatta. När han några timmar senare uppströms siktar sin nya borg vid älvkanten är han dock inte lika entusiastisk. Den enkla träanläggningen av jord och stockar är inte mycket i jämförelse med de städer, hamnar och befästningsverk han är van vid från Sydkandinavien och kontinenten.

Leif Grundbergs avhandling handlar om det landskap och de platser den fiktive fogden på Styresholms slott anlände till. Arbetet är en mycket omfattande och ambitiös studie. Innehållsmässigt består den av tre huvuddelar. Den första behandlar arkeologiskt material och dess betydelse för förståelsen av den medeltida samhällsförändringen i Norrland (i boken vanligtvis benämnd »europeisering»). Den andra delen redogör för regionens historieskrivning och den avslutande tredje delen handlar om nutidens kulturarvsbruk. Förutom att bidra till kunskapen om medeltidens Norrland förklarar Grundberg inledningsvis att ambitionen med avhandlingen också är att försöka integrera de tre olika perspektiven. Att visa att de går att förena och hör ihop.

Den arkeologiska delen är volymmässigt störst. Utgångspunkten är här framför allt sex kulturmiljöer där författaren tillsammans med kollegor gjort arkeologiska undersökningar i många år. Två av platserna, »Skelettåtern» i Torsåker och Kvissle kapell i Njurunda, är tidiga och förmodligen privata kristna begravningsplatser. Sankt Olofshamn i Selånger och Kyrkesviken i Grundsunda har fungerat som hamn- och produktionsplatser. Styresholm och Bjärträ fäste har varit borgar och befästningsverk. Grundbergs empiriska analyser och undersökningar innefattar även fyra medeltida sockenkyrkor i området. De undersökta platserna utgör enligt författaren »centralplatser» i Ångermanland och Medelpad och han jämför dem med liknande platser i Norrland som tidigare berörts av andra forskare (Thomas Wallerström, *Norrboten, Sverige och medeltiden*, 1995; Mats Mogren, *Faxeholm i maktens landskap*, 2000). Platserna i sig och det framgrävda och noga analyserade materialet antas spegla den medeltida samhällsförändrin-

gen. Denna norrländska europeisering innefattar då religionsskifte, urbaniseringstendenser, världslig och kyrklig organisation samt förändrade hushållsvanor.

Bokens andra huvuddel är ett sätt att försöka förstå den tolkningstradition som avhandlingsförfattaren själv genom sitt arbete är en del av. Grundbergs kartering av det bourdieuska fält som områdets historieskrivning utgör innefattar en diskussion om namngivning, sägentradition och folkliga föreställningar. Men också en stor biografiskt upplagd genomgång av hembygdsforskare och lokalhistoriker. Prästers, skollärares och inte minst folkkrörelsernas och folkhögskolornas betydelse för såväl bildningsintresse som skapandet av områdets historiebild beskrivs ingående. Ambitionerna med denna del ska förstås i ljuset av Grundbergs syn på sig själv och forskningsprocessen. I sin teoriöversikt hänvisar han till bland andra Hans Georg Gadamer och den hermeneutiska forskningstraditionen samt begreppet »verkningshistoria». Grundberg ser historien som något som skapas av oss i dialog med empiriskt iakttagbara rester från det faktiska förflutna, men också utifrån tidigare forskares historieproduktion och tolkningar.

Den avslutande tredje delen om kulturarvsbruk och dess möjligheter är till stora delar sprungen ur författarens yrkeserfarenheter från kulturmiljöarbete på länsstyrelsen i Västernorrland. Grundberg ser det som angeläget att visa hur medeltidsintresse, arkeologi och kulturmiljöer kan vara en positiv kraft i samhällsutvecklingen och även bidra till livskvalitet för människorna i en region. Lokalhistoriska arrangemang, medeltidsspel och utgrävningar i samarbete med allmänheten beskrivs och ses som goda exempel på kulturarvsbruk. Särskilt omtalas det så kallade Styresholmsprojektet där författaren varit verksam. Projektet drevs tillsammans med Håla folkhögskola och innefattande förutom arkeologiska undersökningar bland annat teaterföreställningar och byggandet av rekonstruktioner (Gunnel Boström et al., *Stora Ådalen*, 2005).

Grundbergs arbete är som sagt mycket ambitiöst och omfattande. Så är även hans tre syften, att belysa den medeltida samhällsutvecklingen i regionen, att förstå historieskrivningens

orsaker och att visa på kulturarvets betydelse i samtiden. I Grundbergs forskningsperspektiv hänger dessa delar och frågor tätt ihop. Detta är en berömvärd ambition. Det är dock inte utan att man efter genomläsning slås av att bokens teman egentligen skulle kunna ha räckt till tre olika avhandlingar. En risk med att försöka greppa över så mycket är självfallet att det blir svårt att riktigt gå till botten med alla frågeställningar.

När det gäller Norrlands medeltid tillför Grundbergs arbete otvivelaktigt ny kunskap om vad som pågick. Trots att inga egentliga städer uppkom, och trots avsaknaden av formellt frälse, så visar materialet i avhandlingen på att Norrland påverkades av den generella samhällsförändringen och delvis »europeiserades». Men efter att ha tagit del av presentationen kan man inte låta bli att fundera över vad de sex »centralplatserna» och den utveckling man ser i det arkeologiska källmaterialet egentligen står för. Är det de sex viktigaste platserna i hela området? Eller finns det andra platser som också var centrala för innevävarna i regionen? Är europeiseringen i så fall lika tydlig där? I vilken mån speglar den medeltida samhällsomvandling som Grundberg ser spår efter på sina centralplatser vad som pågick på andra håll i området? Finns samma tendens också i anslutning till annan medeltida bebyggelse? Hur omfattande och betydelsefull var den förändring som Grundberg konstaterat?

Att belysa och inte minst för sig själv klargöra sitt eget perspektiv är angeläget för alla forskare. Grundbergs redovisning av sitt personliga engagemang och utredningen om områdets historieskrivning och dess aktörer är därför intressant och viktig. En mera ingående analys av innehållet i den historiebild som framskymtar ryms dock inte i hans studie. Det man slås av är hur förvånansvärt homogen synen på regionens historia har varit hos olika aktörer. Detta i princip oavsett politisk och social hemvist. Den historiebild som presenterats framhäver i mycket liten utsträckning inre konflikter utan betonar istället enighet. Förändringar och hot ses som något utifrån kommande. Förutom att detta är ett klassiskt »nationellt» historieperspektiv (ofta återvänt på bygdenivå; se t.ex. Johan Rönnby, *Bålverket*,

1995, s. 21) så reproducerar Grundberg faktiskt delvis själv denna historiesyn genom sin betoning av centralplatser och externa förändringsorsaker. En diskussion om detta skulle därför ha varit på sin plats.

När det gäller kapitlet om kulturarvsbruk så är det en angelägen uppgift att både som forskare och kulturarvsadministratör försöka vara samtidsrelevant. Grundberg beskriver vägar för detta både målande och entusiastiskt. Förhållandet skulle dock ha kunnat problematiseras något mera. De olika perspektiven är inte alltid helt lätta att kombinera. Nutida ambitioner att stärka regional gemenskap, skapa ökad tolerans och kanske även kommersiellt utnyttja lämpliga historiesekvenser stämmer inte nödvändigtvis med forskarens uppfattning om det förflutnas samhällen. Historien kan vara en tämligen ruggig plats och inte alls ett särskilt bra exempel på vare sig bygdegemenskap eller mångkultur. Förmodligen är det därför inte enskilda historiska exempel, utan snarare plats- och historieintresset i sig, som kan utgöra en positiv kraft. Att särskilja dem är inte lätt, och vi blandar nog alla ihop dem ibland när vi med goda ambitioner försöker göra vår arkeologi och historia samtidsrelevant.

Grundbergs avhandling löser inte alla problem när det gäller Norrlands medeltida samhällsomvandling och lämnar även en del frågetecken när det gäller kulturarvsbrukets dilemma. Det räcker dock gott med att han lyfter fram ny och viktig kunskap om ett antal platser och på ett spännande sätt försöker sammanföra forskarens och kulturarvshandläggarens perspektiv.

Kanske är avhandlingens allra största förtjänst den arkeologiska upptäckarlusta och det breda kulturhistoriska och mänskliga intresse som Grundberg lyckas förmedla. Han är en forskare som är road av att gräva ut träpalissader i mossar, sortera benbitar, reflektera över bygdeforskarens liv, ordna utgrävningar för allmänheten och rekonstruera medeltida samhällssammanhang. Denna inställning är både inspirerad och eftersträvansvärd.

Johan Rönnby
Södertörns högskola
SE-141 89 Huddinge
johan.ronnby@sh.se

Flyktiga förbindelser. Arkeologiska undersökningar inför den nya gasledningen Göteborg – Stenungsund. Red. Niklas Ytterberg. Kulturhistoriska dokumentationer 21. Bohusläns museum. Uddevalla. 211 s. ISBN 91-7686-224-0.

Ett stort gasledningsprojekt har nyligen avslutats i Bohuslän. Lokaler från mesolitikum till järnålder berördes. Denna bok innehåller steg två-artiklar med anknytning till projektet. Efterföljare till detta projekt har senare letat sig ända upp till Dalarna och Gästrikland, varför det kan vara intressant för arkeologer och allmänhet i hela landet att läsa om resultaten från Bohuslän. Huruvida det verkligen kommer att bli en ledning ända upp till Gästrikland är dock fortfarande en öppen fråga. Publikationen utgörs av åtta artiklar (förutom Ytterbergs inledning). Tyngdpunkten ligger i stenåldern, men undersökningarna utgör ändå ett spännande tvärsnitt, geografiskt, kronologiskt och teoretiskt, av Bohusläns förhistoria och arkeologi.

De två första artiklarna behandlar projekt-driften bakom kulisserna. Den första med utgångspunkt i förmedlingsinsatser, den andra med en utvärdering av hur undersökningsplanerna efterföljts inom projektet. Den senare är kanske främst intressant för den som varit delaktig i projektet, med tanke på bakgrundsmaterialet för diskussionen: enkätfrågor, inriktade på de gjorda undersökningarna, besvarade av grävningssledarna. Dock dras några intressanta generella slutsatser. Bland annat menar artikelförfattaren Anna Gustavsson att större vikt borde läggas vid förundersökningsdelen, då detta möjliggör ett bättre och mer effektivt förfarande vid slutundersökningar, samt att teoretiska utgångspunkter inför en undersökning bör vara väl motiverade och även ge återklang i metodval.

Härefter går boken in på artiklar om de specifika undersökningar som genomförts inom gasprojektet. Flera anknyter av förstäneliga skäl till boplatbegreppet, men kanske framförallt till begreppet *boplatlokalisering*.

Glenn Johansson skriver om senmesolitikum på tre boplatser (Knatten i Kville sn, Bjällvarpet i Hogdal sn och Raä 130 i Hälta sn) och diskuterar huruvida övergivandeprocessen kan tolkas med utgångspunkt därifrån. Tina Fors

skriver om yngre järnåldern och periodens boplatlokalisering med utgångspunkt i undersökningen av boplaten Ytterby Raä 192. Fors menar att våra förutfattade meningar rörande boplatlokalisering bör ifrågasättas, bland annat med tanke på det magra jämförelsematerial som finns tillgängligt. Även Johannes Nieminen tar upp boplatlokalisering, dock med utgångspunkt i senneolitikum. Han menar att tämligen fasta bosättningar kombinerats med en mera mobil husdjursdrift under perioden. Tom Wennbergs artikel »Ur förändringens tid» fortsätter i någon mån diskussionen om boplaternas lokalisering och funktion när han menar att folk flyttat mindre på sig under senmesolitikum.

Sist i boken kommer en sektion med artiklar av karaktären analysresultat, Torbjörn Brorssons genomgång av keramiken och Tore Pässes landskaps- och vegetationsanalys med strandförskjutningskartor.

För att sammanfatta kan sägas att alla artiklarna är intressanta ur olika perspektiv. Olika perspektiv präglar för övrigt hela boken. De två första artiklarna har en tydlig metakaraktär, och åtminstone den första har en närmast post-processuell inriktning som faktiskt kan vara riktigt provocerande för den som inte delar Linnea Nordells teoretiska utgångspunkt. Detta är dock knappast en nackdel, utan snarare att betrakta som välgörande eftersom det gör artikeln desto mer intressant ur debattsynvinkel.

När Nordell diskuterar förmedling hamnar hon i en problemformulering centrerad kring allmänhetens bristande delaktighet i den arkeologiska tolkningsprocessen, med en lösning som handlar om förändrad kommunikation av forskningsresultat (färdiga sådana?). Detta illustrerar ett intressant dilemma i svensk arkeologisk förmedling av i dag, präglad av Agenda Kulturarv. Avsikten är enligt Nordell att byta monolog mot dialog, men hon påpekar själv också att kritik av detta slag ofta är ogrundad. När förmedlingsinsatser diskuteras blir det tydligt att allmänheten ofta själv initierar dialog då det behövs.

Nordell återger också Håkan Karlssons syn på kulturarvet, främst hållristningar, som jag tycker jämställer kulturarvet med en konsumtionsvara vilken som helst. Denna syn är inte särskilt tilltalande då den är präglad av en tydlig

»kronocentrism», där våra egna behov väger tyngre än framtida människors. Även om förändringens vindar blåser inom arkeologin så bör man inte kasta ut barnet med badvattnet. Till viss del tycker jag att den gamla antikvariens roll som fornlämningarnas väktare kan vara bevarandevärd även i framtiden.

Övriga artiklar ligger i andra änden av spektrum, med en mycket stark förankring i det arkeologiska materialet. Glenn Johansson börjar till exempel sin artikel »Ett planerat övergivande av boplatser» med att diskutera övergripande processer i Binfords och Schiffers anda, för att sedan gå vidare med ett strukturalistiskt resonemang om rit- och mytkoncepten med utgångspunkt i Claude Lévi-Strauss. Detta rit- och myttonemang är dock egentligen överflödigt då Johanssons tolkningar står bra på egna ben.

Något annat som förtjänar att diskuteras är bristen på källkritik vid ¹⁴C-dateringar som också berörs av Tina Fors. Det är oerhört vanligt att löst kol funnet i stolphål och andra anläggningar okritiskt insamlas och skickas på analys. När dateringen sedan kommer med »fel resultat» så lämnas den därhän med hänvisning just till att resultatet inte stämmer. Ett sådant förfarande leder till att man aldrig kan få någon ny kunskap av ¹⁴C utan endast bekräfta gammal sådan. Om man från början misstänker att kolet är kontaminerat bör man enligt min mening avhålla sig från att över huvud taget skicka det på analys.

Vad gäller kloka ord till kollegorna i Bohuslän, eller avvikande uppfattningar som bör meddelas avseende fältmetoder eller annat så finns inte mycket att anföra från min sida. På det hela taget tycker jag att resonemangen är vettiga och att undersökningarna har producerat intressanta resultat. Det är dessutom välgörande att de görs tillgängliga i en sådan här publikation, vilket möjliggör en ingång till det nyframtagna materialet, i en tid när undersökningar ibland inte ens publiceras i en fullödig rapport.

Mikael Nordin
Sörmlands museum
Box 314
SE-611 26 Nyköping
mikael.nordin@dll.se

Gunnar Nordanskog, *Föreställd hedendom. Tidig-medeltida skandinaviska kyrkportar i forskning och historia*. Vägar till Midgård 9. Nordic Academic Press, Lund, 2006. 414 s. ISBN 91-89116-85-2.

Föreställd hedendom lever op till kravene for en videnskabelig publikation. En indledning om undersøgelsens forudsætninger. To store afsnit om de smedejernsbeslagne kirkeportaler, det vil sige jern, og om de norske kirkeportaler, det vil sige træ. Et væsentligt mindre afsnit om stenskulpturen. Slutdiskussion. Referencer og register.

At inddrage *forskning och historia* er traditionsbestemt, men fungerer som en hæmsko. Gunnar Nordanskog har på en grundig og kritisk argumenterende måde behandlet stort set alt, hvad der har været skrevet om emnet. Heldigvis er *Föreställd hedendom* ikke en historioGRAFISK afhandling, men det lægger en begrænsning på Nordanskogs egne forskningsresultater, som er spændende. Det går ud over bl.a. stenskulpturen, samt selve emnets afgrænsning til tidligmiddelalderlige kirkeportaler. Det er ærgerrigt, at *Föreställd hedendom* er indsnævret til portaler.

Nordanskog startede sit projekt med spørgsmålet hvorledes kirken forholdt sig til det, der kan opfattes som ikke-kristent (s. 9); men ændrede det til en kritisk diskussion af førkristent og kristent i kirkekunsten i 11–1200-tallet (s. 10). Det er en heldig disposition, for vi ved meget lidt om den institutionelle kirkes forhold til den faktuelle udsmykning i de forskellige kirker, der blev opført af verdslige folk, og vel også udsmykket af verdslige kunstnere/håndværkere. Det er desuden diskutabelt, i hvilken udstrækning, om nogen, biskoppen havde indflydelse på kirkernes motiviske udsmykning.

Den nye problemstilling rejser nogle centrale spørgsmål: hvorledes defineres førkristen og kristen kunst, og hvor eller hvornår lægges skillelinjen? Og hvordan skal man forholde sig til begreberne førkristen kunst vs ikke-kristen kunst?

Er kristen kunst udelukkende billeder, som på det ikonografiske niveau henviser til hellige skrifter? Det mener Nordanskog vist ikke, fordi han – overbevisende – argumenterer for en kirkelig accept af visse førkristne motiver.

Hvis Nordanskog med kristen kunst mener

kunst i kirkerummet, opstår der to problemer. For det første findes der inden for kirkerne motiver, som ikke hører hjemme i religiøs ikonografi (ornamentik, kampscener, fabelvæsener etc.), og for det andet, befinder Nordanskogs emner sig uden for det indviede rum, nemlig på portalernes ydersider. Sondringen mellem inde/ude er dog ikke gennemført, for under kapitlet med stenskulpturen diskuteres også inventar som døbefonte og miserericordier (begge dele rummer mange ikke-ikonografiske billeder).

Nordanskog skriver, at portalen markerede indgangen til det hellige kirkerum (s. 10). Det er naturligvis rigtigt. Men en dør har to andre funktioner. Den kan lukke folk ude, og den er udgangen in casu til den verdslige verden – jeg kan jo henvise til udtrykket landgangsbro refererende til udgangen fra et skib. Faktisk taler vi om et kirkeskib.

Nordanskog beskæftiger sig med førkristen kontinuitet (fx s. 9). Man savner dog en diskussion af begreberne brud/kontinuitet. Forfatterens hypotese er, at førkristne motiver har fået kristne betydninger på kirkeportalene. Det er et spændende synspunkt, men er der så længere tale om kontinuitet? Måske i udtryk men vel ikke i indhold. Eller hænger det sammen med vanskelighederne ved at definere og adskille førkristen med kristen visualitet?

Nordanskog argumenterer imod de tidligere forskere og for sin hypotese om »kristningen af førkristne motiver«. Her kunne han med fordel have inddraget offentlighedsteoriene, således som Jürgen Habermas introducerede dem 1962 i sin *Strukturwandel der Öffentlichkeit*. Nordanskogs forgængere har typisk vurderet 11–1200-tallets udsmykninger ud fra en borgerlig offentlighedsopfattelse om adskillelser mellem de forskellige sfærer i samfundet, mens den feudale offentlighed fungerer modsat, nemlig med sammenfald og helhed i samfundsopfattelsen. Førkristen og kristen kunst er i vid udstrækning definitioner, som er skabt i den borgerlige offentligheds selvforståelse.

Nordanskog bringer Panofskys berømte analysemodel på banen på trods af, at den senere er blevet kritiseret. Panofskys ikonografidefinition, d.v.s. billedernes relation til (bibelske) tekster, gør det svært at udgrænse det ikke-kristne fra

det kristne indhold i billeder. Det efterlader en meget stor restgruppe af motiver, som ikke kan placeres i nogen bås.

En inddragelse af semiotikken kunne udbygge analysen fra at være statisk til at blive dynamisk. Dynamikken er netop det spændende ved at argumentere for transformeringen af førkristne billedmotiver.

Panofskys model forudsætter, at modtagerne tilhører den tekstkyndige elite, men det har sine vanskeligheder i Skandinavien i 11–1200-tallet. Der var få tilgængelige afskrifter af bibelen og vel færre af Sigurdlegenden og sikkert ikke flere som kunne læse dem. Følgelig hviler samspillet mellem udtryk og indhold i de visuelle udsagn på den mundtlige fortælling, som ikke er identisk med dét tekstlige indhold, vi kender i dag.

Vi ved ikke, hvad folk så, hvis de kiggede på portaludsmykningerne. Hillis Miller skriver:

»Without some explicit indication in words of what a frozen narrative moment the picture represents, the spectator vibrates back and forth among contradictory alternative stories. The picture might be illustrating any of them.»

På det grundlag har Nordanskog ganske ret i at argumentere for, at førkristne motiver har fået kristne betydninger på kirkeportalene. Og man kan tilføje: lige så mange betydninger, som der har været betragtere.

I Nordanskogs eksemplariske gennemgang af Sigurddigtningen og ikonografien ender forfatteren selv med relevante betragtninger, som de nyere teorier ville have understøttet. For eksempel s. 256: »när det gäller Sigurdbilderna är det snarare en glidande skala mellan helt oidentifierade drakdödare och definitivt säkra Sigurdframställningar». Og s. 157: »vad man däremot kan diskutera är hur bilderna kan ha uppfattats av olika personer». Disse betragtninger rejser dog spørgsmålet i hvilken udstrækning de sikre Sigurdframstillinger overhovedet blev opfattet som visende hen til en Sigurdhistorie, og hvad er det så for en billedverden, kirken har absorberet?

Nordanskog beskæftiger sig med apotropien. På s. 66 står der, at det er indlysende, at en fast beskyttelse behøvedes mod det, der blev opfattet som en direkte metafysisk trussel fra

djævle og dæmoner. Det er en alment accepteret opfattelse i forskningen, at afværgende symboler og tegn blev anvendt i middelalderen. Blandt disse nævner Nordanskog den røde farve, skramlende ringe, kors, båndknuder og dyrehoveder, d.v.s. en sælsom blanding af alt muligt. Hvilke kildebelæg er der, for at vi kan tillade os at tolke diverse figurer og konfigurationer og bjælder som ondtafværgende?

S. 68 står der, at et grundlæggende apotropæisk princip er »lika värnar mot lika«. Dér, hvor lighedsprincippet kommer tydeligt til udtryk er i en anden sammenhæng. I syndefaldsfremstillinger ses djævelen i færd med at friste Eva. Han har ofte iført sig Evas udseende for at lokke hende. Her har lighed den stik modsatte funktion, nemlig at lokke, at invitere.

Endelig kan man henvise til et tegn, som i kristen sammenhæng altid virkede ondtafværgende, nemlig korset. Det er fx. tydeliggjort i legenden om St. Christoffer, hvor djævelen flygter i rædsel, når han møder korset. Utallige har slået korsets tegn ved mødet med den onde. Ja, kejser Konstantin den Store så i et drømmesyn et kors og en himmelsk stemme meddelte: »In hoc signo vinces» – ved dette tegn skal du sejre.

I omtalen af de norske stavkirkeportaler skriver Nordanskog s. 228, at mens Erla Hohler behandler, *hvorledes* portaludformningen fandt sted, dér vil han undersøge *hvorfor*, og det er en konstruktiv tilgang. Han skriver i den forbindelse, at Sigurdmotivet først dukker op o. 1200, altså ikke fra starten af portaludsmykningerne. Det afsvækker hans argumentation for kun at beskæftige sig med træskærerarbejder og smedearbejder, fordi disse arbejdsformer/materialer har traditioner, der rækker bagud til førkristen tid.

Omkring s. 248 bemærker Nordanskog, at han ikke metodisk kan forklare Sigurdmotivernes placering eller læseretning. Her savner man en diskussion af, om motiverne mon ikke mere indgår i ornamentikken og som ornamentik end i det narrative og som beretning af en given fortælling.

S. 259 opremses en hel række elementer i Völsungasagaen med hedenske indslag, bl.a. Odins opræden, og Nordanskog slutter med at skrive at »ingenting av det avbildas direkt på

stavkyrkoportalerna». Her savnes en diskussion af, om man bortcensurerede de hedenske aspekter for at kunne acceptere historierne? Behøver vi i givet fald tale om Interpretatio Christiana?

Forfatterens accept af Interpretatio Christiana bygger vel på den opfattelse, at det er kirken som institution, der bestemmer udsmykningen af kirkerne og dermed også portalerne, og det er, som nævnt, ret tvivlsomt.

Det er forfriskende og relevant, når Nordanskog s. 273 noterer, at »bild och text är emellertid inte samma sak, och vi kan inte utan vidare förutsätta att portalerna är tillkomna i samma kontext och med samma syften som de skriftliga källorna». Det åbner i virkeligheden op for en helt anden problemstilling end i hvert fald den ikonografiske.

Midt i disse problematiseringer må det bemærkes, at Nordanskog laver en forbilledlig behandling og kritik af forskningen, selvom det tenderer overkill.

I afsnittet om Völsungasagans intellektuelle kontekst leveres som sædvanlig en eksemplarisk gennemgang, på hvilken Nordanskog kan konkludere, det ikke var et problem for aristokratiet at indpasse Sigurddigtningen i kristen sammenhæng (s. 283). Dog kan man spørge, hvorfor det kun skulle være aristokratiet, som kunne acceptere Sigurddigtningen?

Bag afhandlingen ligger der den stiltiende forudsætning, at antagelsen af den kristne tro, opførelsen af kirker og deres udsmykning er et enten-eller og ikke et både-og. Det er jo ikke en given sag, at de nyomvendte og deres efterkommere i ét nu afskriver deres fortid og dens forestillinger. Tænk på hvor længe katolske forestillinger fortsatte, efter at de nordiske lande gik over til den luthersk-evangeliske trosbekendelse.

Lad mig give nogle eksempler på, at såkaldt hedensk fortid og kristen nutid smeltede sammen i en symbiose. I Himmerland i Nordjylland har man fundet en støbeform fra 1000-tallet. I den form kan man støbe tre mindre genstande på én og samme tid: to kors og én Thorshammer. Den danske konge Harald Blåtand rejste en stor runesten for sine afdøde hedenske forældre midt i en skibssætning. Den hedenske del af stenen blev senere o. 965 inkorporeret i en kristen sammenhæng med den ældste Kristusfremstil-

ling, vi kender til i Danmark. Samtidig overførte den nyomvendte kong Harald sin fars ben fra en hedensk begravelse i en gravhøj til en kristen grav i en trækirke. Eksemplerne viser en blød overgang fra hedenskab til kristendom. Ikke et enten-eller. Første paragraf i Jyske Lov fra 1241 siger, at et udøbt barn ikke kan arve. Man måtte true med at inddrage arveretten för at få de små børn introduceret til kirken. Hvor gick gränsen mellem kristen og förkristen kunst? Den er udvisket i döbefontenes udsmykning.

Afhandlingen beskäftiger sig med et visuelt materiale. Derfor er det uheldigt, at illustrationerne er små og gnidrede. Der burde være vedlagt en cd med billeder i høj oplösning.

Efter disse betragtninger, vil jeg understrege, at Nordanskogs afhandling dokumenterer en flot videnskabelig indsats. Portaludsmykningen er sat nu ind i en fornuftig og altid begrundet sammenhäng. Nordanskog har sat fokus på et emne, som ikke kun vedrörer portaludsmykningen, nemlig de billedlige motivers relationer til det omgivende samfund, dets fortällinger og dets tekster.

Axel Bolvig

Lavendelstræde 9
DK-1462 København K.
Danmark
axel@bolvig.info

Det medeltida Sverige 2:2. Södermanland, Hölebo och Rönö härader. Red. Kaj Janzon. Riksantikvarieämbetet. Stockholm 2006. 350 s. ISBN 91-7209-427-3.

Projektet »Det medeltida Sverige» har nu kommit till Södermanlands län i sitt senaste och förmodligen sista häfte för landskapet Sörmland. I Uppland däremot fortsätter bokutgivningen. Sörmlandsboken presenterar alla skriftliga belegg för de två häraden Hölebo och Rönö. I Rönö finns socknarna Bogsta, Bälinge, Helgona, Lid, Ludgo, Lästringe, Ripsa, Runtuna, Råby, Spelvik, Svärta, Sättersta, Torsåker och Tystberga. Alla ligger inom Nyköpings kommuns gränser utom Torsåker som ligger i Gnesta kommun.

Hölebo härad, nu i Trosa och Södertälje kommuner, innehåller socknarna Hölö, Mörkö, Trosa med medeldtidsstaden Trosa, Vagnhärad och Västerljung.

För gemene man är nog inte bara sockenbegreppet oklart. Ännu mera svärbegripligt är antagligen häradet. Ändå är det inte mer än ca 50 år sedan som häradet miste sin juridiska betydelse. Det var det svenska rättsväsendets minsta organisationsenhet och har förhistoriska anor. Socknen däremot var den minsta kyrkliga enheten.

I boken avhandlas varje härad för sig med socknarna i bokstavsordning. Varje sockenbeskrivning börjar med de äldsta namnformerna. Därefter beskrivs socknens omfattning, dess kyrka och dess runstenar. Alla gårdar från Gustav Vasas tid kan avläsas i tabellform med åtföljande karta. Sedan räknas herrgårdar (sätessgårdar) och torp upp i bokstavsordning med alla kända namnbelägg. Här får man också veta i vilket sammanhang gården eller torpet nämns samt hur mycket gården skattade för. Turligt nog finns en förklaring till de för lekmanen svärbegripliga måttenheterna och skatte-tekniska termerna.

En hel del okända fakta har kommit i dagen. Till exempel får vi veta att den öppna bygden i Råby sockens norra del haft ett eget namn, Lyia. Här ligger gårdarna Oppeby och Lundby samt den ödelagda gården Säby. Till området hörde även de försvunna gårdarna Sörby och Näfflunda. I väster omgärdas gårdarna av Lidsjön, i öster av Fjällveden. Hade området var något större skulle platsen ha kunnat bli en egen socken med namnet Lyia.

En nyupptäckt sätessgård är Tunsätter strax norr om Nyköping. Idag är det en vanlig bondgård, men vid 1400-talets mitt var det en herrgård åt frälsemannen Mickel Tasto. Han förde eklöv i sitt vapen. Två andra för mig tidigare okända herrgårdar från 1400-talet är Dalsjö och Kvegerö i Torsåkers socken.

I Ripsa finns en fornborg som ligger på berget Jättemar. Nedanför berget, mot öster, ligger en stor öppen åkeryta utan någon känd bebyggelse. I mitten av den odlade marken finns en åkerholme vid vägen. Troligen var det här som torpet Jättemar låg. Det nämns i en källa

från 1457. Torpet försvann nog redan under medeltiden, men namnet har levt kvar i fornborgen som sannolikt var det som ursprungligen gav torpet dess namn.

Staden Trosa låg en gång alldeles söder om Trosa landskyrka, men på grund av landshöjningen upphörde den vid mitten av 1500-talet. Dagens Trosa grundades av hertig Karl i början av 1600-talet. Den medeltida staden är nämnd 15 gånger i skriftliga källor vilka alla är redovisade i boken.

Avslutningsvis kan sägas att det är synd och skam att inte projektet »Det medeltida Sverige» får avslutas. Att man lämnar en stor del av det medeltida Sverige outforskat är oförlåpligt, men samma öde har ju även drabbat Sveriges kyrkor och Runverket. Man kan inte säga att det är med någon större saknad som vi ute i regionerna ser det »lärda» ämbetsverket Riksantikvarieämbetet segla bort över Östersjöns vågor mot Gotland.

Magnus Josephson

Sörmlands museum

Box 314

SE-611 26 Nyköping

Magnus.Josephson@dll.se

Robert Van de Noort & Aidan O'Sullivan, *Re-thinking Wetland Archaeology*. Bath 2006. 167 s. ISBN 0-7156-3438-0.

Författarna är två erfarna våtmarksarkeologer som under de senaste åren har känt sig allt mer otillfredsställda när det gällde våtmarksforskningen. De bestämde sig därför att skriva en bok med en något provokativ titel. Vad är det som upprört dessa båda forskare? Våtmarker Jordan runt har givit en lång rad remarkabla fynd som bidragit med ny kunskap om förhistoriska samhällen. Våtmarksarkeologer har i många fall arbetat betydligt mera mångvetenskapligt än andra arkeologer. Våtmarksarkeologer har också varit duktiga på att förmedla sina undersökningsresultat till allmänheten. Våtmarksarkeologer har bildat speciella sällskap med ofta årliga internationella konferenser. Så vad kan man

mer begära? Författarna har sett en fara i att våtmarksarkeologin har blivit ett slutet specialfack alltför långt från den arkeologiska huvudfåran. Mångfalden av välbevarade anläggningar och objekt har bidragit till att utgrävarna menat att de endast behövde presentera sina fynd för att ge vidgad inblick i ett förhistoriskt samhälle, utan att behöva lägga alltför stor energi på att teoretisera kring undersöknings- eller tolkningsmomenten. Kritiker har också framfört att våtmarksarkeologin har en alltför naturdeterministisk inriktning.

Inom våtmarksarkeologiska fora som på konferenser under WARP:s (Wetland Archaeological Research Project) regi har dessa varnings-tecken sällan behandlats. Merparten av tiden har gått åt till att presentera alla nya spännande undersökningsresultat. Korgar, mjärdar etc. beskrivs ingående medan deras kulturella och sociala kontext blir styvmoderligt behandlad. Forskarna är mer intresserade av bevarings- och utgrävningsmetoder än av att jämföra kulturella och sociala grupper från skilda tider och platser. Själv tycker jag nog att kritiken närmast kan hänföras till räven och rönnbären. Varför måste alla plaska runt i den arkeologiska huvudfåran?

De båda författarna vill stimulera diskussion och debatt kring hur en ny dagordning för studier av våtmarksarkeologi kan utvecklas. Detta, menar de, kan bäst göras genom att visa på exempel där ett post-processuellt synsätt har genomsyrat presentationen eller där författarna anser att en presentation kunde ha utvidgats.

En genomgång av våtmarksarkeologins historia visar sig vara begränsad till de båda forskarnas närområden, d.v.s. Irland, Storbritannien och Nederländerna. En aspekt av våtmarksarkeologin som beaktas är dess nära anknytning till insatser för att bevara våtmarker. Bevarandet av omgivningen för andra arkeologiska grävningssubjekt har sällan hög prioritet. Här framhålls John Coles omfattande insatser för att bevara Somerset Levels i sydvästra England.

Exemplen är valda utifrån kulturgeografiska och kulturanthropologiska riktlinjer.

Ofta har våtmarkerna uppfattats ur strikt funktionella perspektiv. Här skulle människor ha fiskat, odlat och utnyttjat råvaror utifrån ekonomiskt förnuft. I kontrast står de som haft

en närmast romantisk syn på våtmarkerna. Författarna kritiserar alltför ensidigt funktionella aspekter på våtmarker men också alltför vittgående postprocessuella förklaringar, som att »vita vatten» som floder och minerogena våtmarker skulle ha representerat det maskulina och »dark pools» som mossmarker det kvinnliga.

»Våtmarkslandskap» är en term som författarna använder i relation till den omfattande diskussionen kring människors sätt att uppfatta landskap. Det är viktigt att inse den mångfald som ryms i beteckningen våtmark, liksom de förändringar som en våtmark kan genomgå.

Våtmarker har av många uppfattats som marginella områden, vilket ibland är en alltför enkel uppfattning. De har ibland varit viktiga gränzoner mellan kultur och natur och ofta miljöer där människor utövade sina vardagliga aktiviteter. Illustrativt uppträder den engelska beteckningen wetland först på 1960-talet liksom motsvarande termer på flera andra språk. Istället användes tidigare en lång rad mera specifika beteckningar. Wetland definierades mycket brett vid en UNESCO-sponsrad konferens i Iran år 1970. Det kunde vara nästan vilket vattensamling som helst bara djupet inte översteg sex meter. Upp till 41 olika typer av våtmarker har senare identifierats! De flesta arkeologiska boplatser i våtmarker har inte under användningstiden direkt involverat vatten, utan har senare dränkts eller täckts med torv och andra fuktiga sediment.

I ett kapitel om våtmarkernas rituella betydelse plockar författarna fram den välkända mesolitiska fyndplatsen Star Carr. Det finns knappast någon engelsk mesolitikumforskare värd namnet som inte någon gång haft synpunkter på denna fyndort. Här påtalas alla de speciella fynd som tillhör platsen: bärnstenshänge, ljusterspetsar, skalltak av kronhjort med kvarsittande horn etc. som gör platsen speciell i engelskt mesolitikum. Kan inte detta vara tillräckligt för att uppfatta platsen som en med markanta rituella inslag? Den vilda våtmarken blev här en del av den kulturella sfären. Den tidigmesolitiska spången Sweet Track i sydvästra England har uppfattats som en välplacerad förbindelselänk över en större våtmark. Invid denna påträffades en centraleuropeisk yxa av

jadeit och pilspetsar, vilket i stället antyder att spången ingått i rituella handlingar då grupper från ömse sida möttes, eller att spången ledde till en torrare plats där man träffades för gemensamma aktiviteter med rituella inslag. På samma sätt kan också andra spånger (mer än 3000 år kända på Irland), från samma tid liksom andra perioder, ha utnyttjats. Våtmarken som en gränzon mellan fast och flytande, mellan liv och död, måste tämjas och kontrolleras.

Författarna uppfattar våtmarker som farliga vilda områden. Jag anser att de tvärtom kan ha uppfattats som säkra och fredade platser där människor slapp överklassens och dess medlöparens försök till kontroll och manipulation. Det var områden där människor individuellt eller kollektivt kunde fjärma sig från de dagliga aktiviteterna för att uppnå en nära, kanske kontemplativ kontakt med övernaturliga väsen.

Samtidigt som våtmarksarkeologiska fynd har givit oss närbild med förhistorien – fotspår i gyttjan, huggmärken i stolpar och välbevarade människokroppar – så har den sociala kopplingen ofta varit bristfällig i forskningen. När sociala relationer anförts har våtmarkernas folk gärna uppfattats som kulturellt isolerade och främmande. Jag vill nog påstå att detta är en typisk anglosaxisk inställning som inte är lika tydlig i skandinavisk arkeologi.

Författarna vill visa hur social identitet formades genom relationer mellan människor, platser, ting, djur och tid. Här ser de en skillnad mellan människor som levde i våtmarkerna och andra som arbetade där. Ett exempel som anförs är från Humber Wetland i England. Detta område uppfattades av sina ägare som värdelöst därför att miljön bidrog till att de boende var i det närmaste självförsörjande med få tillfällen till beskattning. Därför inleddes dränering redan på 1600-talet vilket de boende motsatte sig. De stoppade slutligen företaget genom att anfalla och bränna ned de inkallade holländska dräneringsexperternas bostäder.

Längs Irlands och Storbritanniens kuster har fisket med stationära redskap varit omfattande. Av speciellt intresse är att notera hur redskapen har en närmast tidlös utformning. Under århundraden har kustsamhällen utvecklat sina speciella former trots betydande föränd-

ringar av politisk och etnisk art. Fiskeredskapen har här utnyttjats för att markera en lokal social tillhörighet vilket haft betydelse vid de återkommande rättsliga tvisterna om nyttjanderätt.

Främst tack vare dendrokronologi kan man ofta findatera anläggningar i våtmarker. Detta ger tillfälle att fundera kring hur arkeologer och förhistoriska människor uppfattat tid. Inte så sällan har dendrokronologiska dateringar givit resultat som visar på ett dynamiskt och föränderligt utnyttjande av anläggningar med korta vistelser. Fastän flera spänger kan vara kända inom ett område visar det sig ofta ha förekommit långa perioder då området inte använts alls, liksom att det under korta tider utnyttjats intensivt med spångbyggen. Samma dynamik förekommer också i bebyggelsen. Till synes stora bosättningar har visat sig vara summan av flera korta bosättningsintervaller. Av insektsägg kan framgå hur ett hus snart kunde bli en högst otrevlig vistelseplats. Med dessa resultat kan termer som plats- och områdeskontinuitet ifrågasättas. Om dessa erfarenheter överförs till fasta marken kan förändringar och förflyttningar av bebyggelsen ha skett betydligt tätare än man tidigare trott.

Van de Noort och O'Sullivan anser att våtmarksarkeologer senare än andra arkeologer har accepterat sitt ämnes politiska betydelse. Visst har några engagerat sig för den »gröna rörelsen». Vid symposier i WARP:s regi har också ursprungsbefolkningar gjort sin röst hörd. Men det borde ha förekommit tydligare protester när omfattande delar av våtmarkerna i södra Iran torrlades för att kuva träksamhällena. Det finns andra träksamhällen runt om i världen vars särart är starkt hotad. Mera närliggande är de motsättningar som uppstod mellan antikvariska myndigheter, enskilda arkeologer, ekologer, lokalbefolkning och moderna druider vid utgrävningen av »Seahenge» på engelska östkusten – en stolprång med en central trädrot från 2049 f.Kr. som sköljdes fram ur torven i slutet av 1990-talet.

Alla bokens exempel på bra framtida våtmarksarkeologisk forskning är hämtade från Irland, Storbritannien, Holland och Schweiz. Skall detta betyda att skandinavisk våtmarks-

arkeologi är så inskränkt och dess företrädare så förstockade att den inte är värd att behandlas? Det tror jag knappast. Författarna har valt kära och nära forskningsprojekt.

Hur kan boken sammanfattas? Visst presenteras en del intressanta synpunkter och framtida forskningsspår att följa och visst är författarnas engagemang för en mera problemformulerad våtmarksarkeologi värdefull. Men i mångt och mycket slår de in redan öppna dörrar.

Jag menar att våtmarksarkeologi i de flesta fall kräver en ovanligt omfattande insats i grävning- och bearbetningskedet, och därmed inte i samma omfattning medger navelstudier och verbal inkontinens som i vissa andra forskningssammanhang.

Lars Larsson
Institutionen för arkeologi
och antikens historia
Lunds universitet
Box 117
SE-221 00 Lund
Lars.Larsson@ark.lu.se

In the wake of a woman. Stone Age pioneering of north-eastern Scania, Sweden, 10,000-5,000 BC. The Årup Settlement. Red. Per Karsten & Björn Nilsson. Skrifter 63. Riksantikvarieämbetet UV Syd. Malmö 2006. 200 s. ISBN 978-91-7209-412-3.

Bokens titel kan synas något kryptisk. Den kvinna som åsyftas är Barumkvinnan från nordöstra Skåne. Graven påträffades 1939 och skelettet kallades inledningsvis »fiskaren från Barum». Under tidigt 1950-tal utvecklades en för skånskt flegmatiskt kynne ovanligt het debatt om hurvida den gravlagde tillhörde mesolitisk eller neolitisk tid. 1970 publicerades så en osteologisk analys som visade att det rör sig om en kvinna och något senare visade en radiometrisk datering att graven tillhör mesolitisk tid. Utöver detta fynd har tidig bosättning varit närmast okänd i området – fram till UV-Syds undersökning vid Årup, nio kilometer från Barumgraven, sommaren 2002.

Fyndplatsen är belägen invid Skråbeån som avvattnar den stora Ivösjön mot Östersjön ett

par kilometer nedströms. Att områdets topografi genomgick betydande förändringar under den tid platsen var bebodd framgår inte minst av de rekonstruktionsteckningar som kompletterar beskrivningen av de paleogeologiska och paleoekologiska undersökningarna.

Fyndplatsen torrlades under Yoldiastadiet några århundraden före 9000 f.Kr. för att senare få ett tydligt inlandsflöde. Under Ancylusstadiet omkring 8400 f.kr. rörde sig genom en transgression strandkanten uppåt och delvis över fyndplatsen för att några århundraden senare åter nå dagens nivå. Kustkontakt fick fyndplatsen åter under en littorinatransgression omkring 4000 f.Kr.

Skråbeån går som en skärningslinje genom landskapet. Dess västra strand avgränsar ett område med svaga förhöjningar av isälvsand. Marken på östsidan består däremot av stenrik morän. Under preboreal tid har grundvegetationen varit gles vilket bidragit till omfattande erosion. Vid övergången senboreal/tidigatlantisk tid började torv avsättas på platsen. Det utgrävda kärret har legat nära men inte i direkt kontakt med havet. Klimat liksom flora och fauna för de identifierade bosättningsstadierna är väl redovisade.

Björn Nilsson och Conleth Hanlon presenterar utgrävningen vid Årup. Man utförde omfattande upprepade avschaktningar av sandlager under stark tidspress. Det understa fyndförande lagret uppmärksammades då ett djupt schakt grävdes för att dokumentera stratigrafin 1,5 meter under en tidigmesolitisk nivå. Omedelbart ovanför detta lager har ¹⁴C givit värdet 9390±65 BP vilket anger att det tillhör preboreal tid. Av speciellt intresse är att flintmaterialet består av högkvalitativ kristianstadsflinta kompletterad med några få senonflintor.

Beskrivningen av spalttekniken där bl.a. kärnor med motsatta plattformar ingår ger en tydlig bild av en senpaleolitisk tradition motsvarande den i Ahrensburgkulturen. Dock saknas de typiska tångspetsarna. Mikrostickelteknik har praktiserats vilket framgår av ett mindre antal mikroliter. Deras utformning är dock svår att diagnosticera. Att med ett enda fynd av något som liknar en tvåpilspets dra denna typ tillbaka till senpaleolitikum är lite väl dristigt. I en miljö där nya former testas uppvisar pilspe-

sarna ofta en stor variationsvidd, även sådana som till förväxling motsvarar spetsar från betydligt senare perioder.

Ingen av flintorna uppvisar spår efter sekundär påverkan, så lägerplatsen har snabbt täckts med sand vilket ger möjlighet att mera ingående diskutera aktiviteterna på platsen. Flera flintor passade samman vilket styrker platsens korta användningstid och ger en ingående bild av spaltningsssekvenserna. Flera flintor, såväl morfologiskt identifierade redskap som spån, uppvisar bruksspår. Däremot saknar de flesta av mikroliterna spår av användning. Deras spridning antyder att ytan bl.a. använts som slaktplats.

Årup är den äldsta kända sydsvenska fyndplatsen efter den extrema kölden under Yngre Dryas. Författarna vill gärna uppfatta den som en form av kvarlevande Ahrensburgkultur med ingående förklaringar av varför de för kulturen så typiska spetsarna saknas. Jag uppfattar fynden snarast som tillhörande en övergångsfas med både senpaleolitiska och mesolitiska inslag. Det gör definitivt inte platsen mindre intressant, snarare tvärtom, då vår kunskap om den materiella kulturen under denna del av tidigaste holocen är ytterst begränsad. Fynden är också ett bra exempel på att sandflykten kan vara mycket omfattande, speciellt under ett skede med förhållandevis gles undervegetation. Det är troligt att avschaktningen på andra utgrävningplatser har avslutats för tidigt efter att man trott sig ha nått ned i bottensand.

På högre nivåer i sandlagren vid Årup fanns ytterligare åtta ansamlingar av fynd och anläggningar. Råmaterialet uppvisar en tydlig förändring där kristianstadsflinta dominerar i de äldsta ansamlingarna medan de från en mera avancerad del av tidigmesolitikum rymmer en större andel senonflinta, speciellt i mikroliterna. De senpaleolitiska dragen i flinttekniken kvarstår hos den näst äldsta ansamlingen (kontext 2). Den uppvisar en typisk tidigmesolitisk föremålssammansättning med goda paralleller både i danskt och västsvenskt material. Den uppdelning som författarna ser mellan vad som är typiskt senpaleolitiskt och mesolitiskt är i själva verket inte skarp. Det är ett kontinuum av spaltteknik där traditioner kombineras med innovationer. Trots

tydliga skillnader mellan den första och andra ansamlingen så behöver tiden dem emellan inte ha varit särskilt lång.

Inom fyndansamlingen framkom spår av konstruktioner, vindskydd eller hyddor, med oval form. Måtten varierade från 4,5 x 2,5 till 9 x 4 meter. En av konstruktionerna är mycket lik hyddgrunder som undersökts på Bornholm. Det begränsade fyndmaterialet tyder på att det rör sig om kortvariga besök av några få personer.

De något yngre boplatzlämningarna uppvisade återkan från senare aktiviteter liksom från bioturbation. Ett par närmast runda hyddkonstruktioner med en diameter på 4 meter dateras till en tidig del av mellanmesolitikum. Vid presentationen av denna ansamling finns märkligt nog inte några av de annars utmärkta föremålsteckningarna och fotografiet som ingår underlättar inte identifieringen. Detta är bekymmersamt då det i texten finns en något märklig argumentation för dateringen av fyndplatsen till tidig Kongemosekultur.

I kontext 6 uppträder några spetsiga redskap som författarna menar är en form som inte tidigare identifierats. På små, sannolikt kortvariga lägerplatser kan intensifiering av några speciella aktiviteter resultera i en redskapssammansättning som skiljer sig från den på större och sannolikt mera långvariga boplatser. Det aktuella exemplet är just ett sådant. Även en ganska snabb genomgång av andra samtidiga fyndmaterial skulle resultera i att detta redskap kunde identifieras.

En anläggning har tilldragit sig speciellt intresse: en drygt meterstor grop med spår efter en kraftig stolpe. Träkol från gropen gav ^{14}C -värdet 7975 ± 70 BP. Stolpen är avsevärt större än de som ingår i de omgivande hyddkonstruktionerna. Författarna menar därför att den markerat nyttjanderätten till området. Liknande kraftiga pålar är inte helt ovanliga i mesolitikum, där de tre från Stonehenge är de mest kända. I närheten av stolpen påträffades två flintkärnor och ett mindre spetsredskap av flinta som liknar ett s.k. spetsvapen som vanligtvis är mer än 25 cm långa. Det aktuella föremålet uppvisade tydliga spår efter skaftning. Nilsson & Hanlon tolkar på goda grunder dessa fynd som deponeringar av rituell karaktär.

En annan anläggning som också kan ha haft rituell karaktär är en ansamling av flinta där två tredjedelar är brända. Såväl brända som obrända redskapsformer anger en tidigmesolitisk datering.

Utgrävningen vid Årup genomfördes under kraftig tidspress. Under sådana omständigheter är det nödvändigt att prioritera både grävningsmetod och undersökningsobjekt. Det är i efterhand alltför lätt för andra att framföra kritiska synpunkter på urvalet. I detta fall gjorde utgrävna helt rätt ställningstaganden! Ovanliga fynd och anläggningar som på ett utmärkt sätt kompletterar, inte reproducerar, vår kunskap om sydsandinavisk tidig stenålder blev resultatet. Årupmaterialet kommer framöver att bli ett viktigt jämförelsematerial i studier främst av förändringarna under seneglacial och postglacial tid.

I presentation och diskussion av fyndplatserna har författarna alltför mycket litat på andras omdömen i stället för att själva genom studier av andra fyndmaterial bilda sig en egen uppfattning. Man behöver inte göra årslånga djupdykningar i fyndbackarna, vilket i dagens arkeologi inte uppfattas som speciellt nödvändigt, utan förhållandevis korta genomgångar kan ge mycket. Det är förhoppningsvis fortfarande viktigt att skaffa sig egen erfarenhet för att kritiskt kunna ta ställning i olika situationer.

Boken har utmärkta illustrationer och fotografier. Under senare år har det blivit vanligt att utsmycka böcker med färgade sidor och varierande typsnitt. Det är naturligtvis en smaksak vad man uppskattar, men recensenten har av kolleger, speciellt dem i åldern 55+ som mist något av sin ungdoms skarpsyn, fått intryck att detta försvårar läsandet. Det man synes vinna i estetik går tyvärr förlorat i kommunikation.

Lars Larsson

Institutionen för arkeologi och antikens historia

Lunds universitet

Box 117

SE-221 00 Lund

Lars.Larsson@ark.lu.se

Per-Axel Wiktorsson, *Skrivare i det medeltida Skara stift*. Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 24. Skara 2006. 201 s. ISBN 91-975004-9-6.

I denna bok har Per-Axel Wiktorsson publicerat den del av sina undersökningar av medeltida handstilar som avser skrivare i Skara stift. Han inleder med en paleografisk översikt där han kortfattat behandlar metoder, forntida skriftsystem samt det latinska alfabetets och de svenska skriftstilarnas utveckling under medeltiden. Han reviderar där några av de forskningsresultat som Sam Jansson presenterade i *Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift* (1954). Huvuddelen av boken upptages av en katalog över identifierade handstilar, indelad i fem perioder, från biskop Brynolf Algotssons tid omkring år 1300 till 1520-talet. Därtill finns person- och ortregister. Slutligen innehåller boken 13 bilagor med översättningar från latin eller fornsvenska av utvalda brev. Det är en vacker volym med texterna avbildade i färgfotografier, tyvärr ibland för små för att man skall kunna studera enskilda drag i handstilarna.

Wiktorsson har bestämt handstilar tillhörande 116 olika skrivare från 1220-talet till 1520-talet. Bakom detta arbete ligger mödosamma detaljundersökningar av paleografen i de enskilda handskrifterna, oftast brev men också andra slags handlingar.

En rad medeltida skrivare träder fram ur dunklet. Många gånger är det enda spåret av deras tillvaro och verksamhet en handstil, men vanligen har Wiktorsson namngivit dem. I en del fall kan skrivarna identifieras genom notariatnotiser, såsom den Arvid Johansson (nr 18 hos Wiktorsson) från Forsby i Skara stift som tjänade såsom notarie hos ärkebiskopen och vars västgötska bakgrund vi endast känner genom ett pergamentsbrev från 1328 (DS 2678). Inget av hans fyra brev är emellertid utställt i Skara stift. I detta fall har en lycklig tillfällighet givit oss upplysning om hans tidigare ställning som kyrkoherde i Forsby. När det däremot gäller brevet den 18 januari 1279 (nr 12), ter sig den anonyme skrivarens anknytning till Västergötland oviss. Enligt Lars Sjödin (till vilken Wiktorsson hänvisar) kan det lika väl ha skrivits i konungens kansli som i domkyrkans.

Givetvis är attributionen av handstil till skrivare osäker ibland, särskilt när det inte finns mer än en text. Man kan dessutom fråga sig om inte en skrivares handstil kan förändras med tiden. Inte sällan vilar identifieringen på det faktum att en av dem som nämns såsom närvarande var präst. Det är naturligtvis sannolikt, att brevskrivaren – särskilt om det gäller texter på latin – var en kyrkoman, men Wiktorsson framhåller (s. 21) att en del lekmän i stiftet bör ha varit läs- och skrivkunniga redan omkring år 1300. Var det i så fall verkligen kaniken Benne Henriksson (nr 27) och inte väpnaren Ragnvald Pampe som skrev ett brev i Rom 1390, vari Ragnvald anges som utfärdare? Det kan förmodligen aldrig avgöras, såvida man inte skulle råka finna Benne Henrikssons handstil i ett annat skriftstycke.

Identifierade lekmän börjar uppträda som skrivare i Skara stift under 1400-talets sista årtionden. Wiktorsson har funnit några vid denna tid, nämligen riddaren Bengt Åkesson (Tott) och en Ambrosius Petersson, den senare tydligen en ovan skrivare (nr 93, 94). Något tidigare, 1470, möter vi en annan lekman som skrivare, nämligen underhärads hövdingen Bengt Pávelsson (nr 69). Går man till brevet i *Acta cameralia*, finner man emellertid ingen uppgift om att Bengt Pávelsson varit domhavande, och enligt Wiktorsson omtalas han heller inte i litteraturen (i varje fall saknas han hos J.E. Almqvist, *Lagsagor och domsagor i Sverige*, 1954–55). Det hade ökat bokens förtjänst om belägget för Bengt Pávelssons domarämbete angivits. Man kan vidare fråga sig varifrån Wiktorsson hämtat sina värdefulla biografiska uppgifter om kaniken Björn Björnsson Knap (nr 28) som utfärdade ett brev 1392 i egenskap av notarie men som är onämnd i litteraturen.

Wiktorsson delar, som nämnts, in sin undersökning i perioder. Brynolf Algotssons episkopat 1278–1317 betecknas som en kulturell blomstringstid, medan åren från omkring 1330 till början av 1400-talet ses som en nedgångstid. Därefter sker enligt Wiktorsson en pånyttfödelse, som når sin högsta höjd under biskop Brynolf Gerlaksson 1477–1505. De värderande omdömena tycks grunda sig på hur stort antal skrivstilar som Wiktorsson identifierat för de

olika perioderna. Man kan dock fråga sig om inte frånvaron av namngivna skrivare under 1340- och 1350-talen snarare beror på att medeltidshandlingarna bevarats ojämnt och nyckfullt till eftervärlden än på att skrivkonsten i stiftet råkat ut för en svacka.

Wiktorssons undersökning är imponerande, även om man kan undra hur säkra en del resultat är. De paleografiska och filologiska iakttagelserna är intressanta. Boken har också personhistorisk betydelse: Wiktorsson har dragit fram i ljuset många kyrkomän, såväl vid domkapitlet som vid sockenkyrkorna, som tidigare varit okända i litteraturen.

Stefan Östergren
Norrtullsgatan 15
SE-113 27 Stockholm

Avlatsbrev från Västgötadeln av Skara stift. Red. Johnny Hagberg. Skara stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie 25. Skara 2006. 192 s. ISBN 91-975873-0-3.

De västgötska avlatsbrev har utgivits i original och översättning av Anna Fredriksson Adman i det livaktiga Skara stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie. Den vackra volymen inleds med en studie av Carl-Gustaf Andrén, där han mot bakgrund av botens och avlösningens betydelse i den medeltida romersk-katolska teologin belyser de bevarade avlatsbrev som påven, kardinaler eller biskopar utfärdat för kyrkor i Västergötland. Till studien har fogats bl. a. en tabellarisk uppställning av de avlatsdagar som anges i breven.

Sammanlagt har 51 brev bevarats för 19 namngivna kyrkor och en anonym. De stammar från åren 1292–1528, det övervägande antalet från 1400-talet; av de övriga är tre från 1292 (egentligen register av påvebrev), ett från 1373 och åtta från 1500-talet. De flesta breven, även sådana som endast finns i senare avskrifter, har återgivits i färgfotografi, dock inte alltid i anslutning till texten.

Som redaktören Johnny Hagberg framhåller i förordet är det första gången som avlatsbrev från ett enskilt landskap i Sverige inventerats

och utgivits. Att avlatsbrev för Västergötland på detta sätt gjorts enkelt tillgängliga även för dem som inte behärskar latin är värdefullt. Helt lätt har inventeringen inte varit, trots att utgivarna använt *Svenskt diplomatariums* huvudkartotek över medeltidsbrev, sedan några år sök-bart över Internet. Det visas av att man vid bokens färdigställande påträffade ännu ett brev, som nu ingår i publikationen. Ett annat brev (nr 47) fanns dessutom inte registrerat av diplomatierverket.

Samtliga brev är alltså på latin – i en så exklusivt kyrklig angelägenhet användes icke folkspråket. Fredriksson Adman har valt att ge ut originaltexten i vad hon själv betecknar som en »modifierad diplomatisk» utgåva. Hon har redovisat utgivningsprinciperna noggrant. De innebär bl.a. att hon satt ut skiljetecken för att underlätta förståelsen och att hon emenderat eller supplerat bokstäver och text, i det senare fallet klart markerat. I de fall breven är tryckta i diplomatiet eller annorstädes har en hänvisning utsatts, men andra litteraturreferenser, t.ex. tidigare publicerade översättningar, saknas. Där får man lita till diplomatierverkets huvudkartotek, till vilket varje brev har referenser (med undantag av det icke registrerade). Det gäller också andra uppgifter. I ett fall kan man beklaga principerna, nämligen när det gäller pergamentoriginalet av biskop Johannes' i Skara brev för Sunktaks kyrka 1474. Går man till huvudkartoteket, finner man att brevet påträffades bakom altaret av Harald Widéen vid restaureringen 1949, något som onekligen kastar ljus över hur slumpmässigt breven bevarats.

Översättningarna har tryckts parallellt med den latinska texten. Ibland har skrivare i senare tid återgivit innehållet felaktigt. Fredriksson Adman har ändå översatt dessa texter, men hon påpekar att sådana översättningar av sena avskrifter måste brukas med försiktighet.

Andréns studie tar bl.a. upp det vanrykte som drabbade avlaten under 1400-talet, när kurians utsända ombud började sälja avlatsbrev utan att ställa allvarliga krav på ånger och syndabekännelse. I Skarbiskoparnas avlatsbrev finns det emellertid inte några spår av kommers, framhåller Andrén, och det gäller också de få brev som är utfärdade av andra nordiska bisko-

par. De påvliga avlatskommissarierna sågs upp-
penbarligen med ganska oblida ögon av stiftets
biskopar. André'n anför biskop Vincentius' i
Skara motstånd 1517 mot att legaten Johannes
Angelus Arcimbaldus skulle få utdela avlat och
samla in avlatspengar i hans stift. André'n tar
dock inte upp frågan i vad mån händelsen
hänger samman med det komplicerade politiska
skeendet i unionens slutskede.

De avlatsbrev som finns kvar – ej sällan endast
i avskrift – är säkerligen en ringa del av den
mängd som funnits. Från tre kyrkor har många
brev överlevt: för Skara domkyrka finns åtta kvar,
för Horns kyrka sju och för Utby kyrka sex.
Brev för de två sockenkyrkorna visar, enligt
André'n, att varje gång en ny stiftsbiskop utfär-
dade avlatsbrev, ökades avlatsförmånerna för kyr-
kan i fråga. I några brev finns dessutom uttryckli-
ga bekräftelser av indulgenser medgivna av tidi-
gare biskopar.

André'n analys av avlatsbrevens innehåll
och uppbyggnad visar att de följer ett i sak tämli-
gen fast mönster i sex punkter. När det gäller
den första punkten, hälsningsformeln, vänder
sig utfärdaren till dem som »ser», »beskådar»
(*inspecturis*) brevet. Detta eller liknande latinska
uttryck möter nästan alltid, men i endast ett fall
talas det om läsning (*lecturis*). Ordvalet tyder,
menar André'n, på att avlatsbrevens förvarades
väl synliga i kyrkan.

Bland villkoren för att få avlat förekommer
ofta ett krav på att räcka hjälpende händer till
kyrkans byggnadsverk, att förbättra dess inven-
tarier eller att ge penninggåvor till underhåll
och prydnad. Det första kravet, att delta i bygg-
nadsarbetet, har stått kvar alltsedan kyrkornas
byggnadstid på 1100- och 1200-talen.

I avlatsbrevens finns det ofta anvisningar om
på vilka dagar en viss kyrka skall besökas för att
man genom fromhetsövningar eller på annat
sätt skall få avlat. I de fall där sådana dagar
nämns, brukar det röra sig antingen om festda-
gen för kyrkans skyddshelgon eller för en hel-
gonbild i kyrkan, eller om en mängd uppräknade
festdagar av olika slag. Av någon anledning
synes de angivna dagarna bli allt fler under lopp-
et av 1400-talet, till dess att man under 1500-
talet över huvud taget inte pekade ut särskilda
dagar för avlatens mottagande.

Avlatsbrevens var åtråvärda för kyrkorna. De
gav möjligheter till förbättrade inkomster, t.ex.
från pilgrimer. De var också ett instrument för
kyrkan att ge anvisningar om hur bot och bätt-
ring kunde göras och var säkerligen på så sätt
betydelsefulla för medeltidens människor.

Stefan Östergren
Norrullsgatan 15
SE-113 27 Stockholm

Per Lagerås, *The ecology of expansion and abandon-
ment. Medieval and Post-Medieval land-use and settle-
ment dynamics in a landscape perspective*. Riksantik-
varieämbetet. Stockholm 2006. 256 s. ISBN 978-
91-7209-441-3.

Boken är välskriven, lättläst och inte spännande,
men kanske överraskande. Den ger en över-
raskande förväntad bild av hur människor vis-
tats i och utnyttjat resurserna i gränstrakterna
mellan Halland, Skåne och Småland under de
senaste två årtusendena. Jo, den föregående
meningen skulle läsas just så: alla bokens dia-
gram, pollendiagram och andra, slutar med år
2000, och texten diskuterar landskapsföränd-
ringar till och med 1900-talet. Det är detta som
är bokens styrka, inte dess framställning av ett
förväntat förlopp: linjär expansion, och regres-
sioner vid förutsebara tidpunkter – från betad
nästan-lövurskog till planterad och vårdad
barrskog, där det är trist att plocka svamp.

Utmarksarkeologin längre norrut på Skan-
dinaviska halvön under de senaste två decen-
nierna har, till skillnad från i Per Lagerås bok
om ett sydvästligt utmarkshörn, gett oss när-
mast omskakande nya kunskaper om hur förhis-
toriens och den tidighistoriska tidens samhällen
fungerade med avseende på markutnyttjande
och produktion, och därmed helt nya ingångar
till samhällenas sociala och politiska uppbyggnad.
Frågan är om orsakerna till utfallet av Per
Lagerås studie är att söka i hans, eller snarare i
Riksantikvarieämbetet UV Syd:s, fält- och labo-
ratoriestrategi som har gett honom förutsätt-
ningarna, eller i att redan den äldre forskningen
var effektiv, eller i en blaserad recensents hu-
mör. Något som vi kan hoppas att få se framöver

är vart en arkeologi tar vägen som inte begränsas av Vägverkets stakningar och länsstyrelsens pinliga följsamhet till dessa stakningar i sina tillståndsgivningar.

En lika djup samhällshistorisk analys på paleoekologisk grund har aldrig presenterats förut för de nordskånska tassemarkerna. Där ligger bokens andra styrka. Den är en brilliant demonstration av hur väl valda pollendiagram ger en kontinuerlig och likformig bild av ett kulturlandskaps förändringar genom lång tid, medan de arkeologiska utgrävningarna inom en smal, om än också den lång, vägtracé ger ett tillfälligt, svåröverblickat och svärgeneraliserat urval av spår efter mänskligt liv och kiv. Det ena är en helhets dynamik, det andra är fragmentarisk statistiskhet. Saken kan emellertid också uttryckas annorlunda. Det ena är en anonym helhet, det andra är strålkastarbelysta fragment av individuella människors göranden och låtanden i vardagen. Per Lagerås bok intresserar sig mera för det förra, mindre för det senare. Bokens slutkapitel om »New questions» kunde ha betonat detta och pekat på möjligheterna i framtida uppdragsarkeologi. Boken kan dock läsas mellan raderna. Om inte länsstyrelserna släpper lös arkeologerna som bävrar på den historiska tidens lämningar, också de till synes triviala, med tillräckliga resurser för att gräva och laborera med de begrepp, frågor och metoder och den tolkningspotential som modern arkeologi har, så kommer vi inte vidare.

Jag läste boken med en fortlöpande, obehaglig känsla av att det finns en barriär mellan sydsvensk och uppsvensk landskapsarkeologi och utmarksarkeologi. Det kändes under läsningen som två forskningstraditioner inom olika vetenskapssamhällen. Har de skånska separatiserna lyckats fullborda grävandet av diket utefter Smålandsgränsen vad arkeologin beträffar? Ett symptom är Per Lagerås resonemang kring ett folktomt område betingat av (eller möjligen utgörande orsak till) den gamla dansksvenska riksgränsen. I uppsvensk utmarksarkeologi finns inga folktomma områden, och jag är egentligen inte riktigt säker på att det finns det i Per Lagerås bok heller, åtminstone inte innan kärringpesten, sensu Slas, slog till. Andra symptom bland många, som jag har svårt att verbalisera,

handlar om begrepp och referenser. Saken är besvärlig, kanske en chimär, kanske värd att ha ögonen på. Kanske är det rent av bra med två forskningstraditioner, i fall de emellanåt möts på ett befruktande vis.

Ett problem i historiska landskapsstudier är precisionen i kronologin. Per Lagerås diskuterar i ett inledningsavsnitt de skilda dateringsföresättningsgrunderna för en historiker, som önskar veta om gårdspriserna sjönk före eller efter Digerdöden, och en paleoekolog, som ser en generation skog växa upp i före detta öppna marker. Självt har han gjort ganska täta ¹⁴C-dateringar av material som skulle vara optimalt för hållbara dateringar ur borrhärdarna för pollendiagrammen. Sedan har han räknat på tillväxthastigheter i lagerföljderna och försett alla diagrammen med etthundraårsmarkeringar i marginalen från »0» till »2000». Frågan är om han inte lurar läsarna genom att i texten använda uttryck som »during the 18th century», »in the 14th century» etc. Fullt så enkel är emellertid inte saken. I kronologin har också vägts in stratigrafiska förhållanden och, för de senaste århundradena med välkänt svärbemästrade ¹⁴C-dateringsmöjligheter, historiskt kända förlopp. Någon kritisk diskussion av metodens kneigheter och uppskattningar av dess felmarginaler för Per Lagerås dock inte i boken.

Saken är viktig. Som Per Lagerås själv diskuterar ligger en nyckel till god tvärvetenskap i landskapsstudier i att arbeta med samma kronologiska system eller i att överbrygga klyftorna mellan olika system och deras precision. Saken sätts onekligen på sin spets när paleoekologi skall bli historisk samhällsvetenskap och politisk historia i en studie av människor i ett stycke landskap.

Boken är så välskriven och lättläst att det är beklagligt att den är tryckt på engelska. Den vore värd att bli mera lättillgänglig för en kunskapsstörstande publik, som drar sig för att börja på en bok skriven på engelska och med en långt mera avskräckande titel än vad innehållet uppfyller. En bok på svenska och en engelskspråkig artikel i en adekvat facktidsskrift hade nått fler läsare i båda språkområdena. För övrigt är det Per Lagerås själv som har formulerat den för skandinaver lättlästa engelskan. Allt för få svens-

ka arkeologer skriver engelskspråkiga manuskript.

Och ännu har jag tydligen inte sett den sista arkeologiska boken med en trist svart pärm.

Stig Welinder

Institutionen för humaniora

Mittuniversitetet

SE-871 88 Härnösand

stig.welinder@miun.se

Gunhild Eriksdotter, *Bakom fasaderna. Byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk*. Lund Studies in Medieval Archaeology 36. Lund 2005. ISBN 91-22-02113-2. 392 s.

Vårt byggnadskulturarv är en ovärderlig tillgång, både som historiskt dokument och som historisk förankring i samtiden. Men hur mår egentligen den historiska byggnadsforskningen nu på 2000-talet? Gunhild Eriksdotter, arkeolog från Lunds universitet, publicerade 2005 sin avhandling om byggnadsarkeologi, med den fyndiga titeln *Bakom fasaderna*. Med Ove Hidemarks ord konstaterar författaren att en gammal byggnad är ett vitalt historiskt medium, »en sammansatt personlighet, ärrad av liv och ålder». Detta gäller även för avhandlingens analysobjekt Dalby kloster, en byggnad som genomgått många förvandlingar från medeltiden och fram till idag. Men hur ska vi förstå byggnaden och hur ska vi kunna komma bakom fasaderna?

Eriksdotter konstaterar inledningsvis att sätten att analysera, dokumentera och tolka historiska byggnader visserligen har förändrats i ett flerhundraårigt perspektiv. Men samtidigt lider byggnadsarkeologin av en viss teoretisk eftersläpning. Framför allt är det ett par problem som urskiljs som särskilt viktiga: Byggnadsarkeologer dokumenterar oftast tvådimensionellt, d.v.s. genom plan- och fasaduppmätningar, men har samtidigt svårt att fånga byggnadernas stora kvalitet, tredimensionaliteten. Eriksdotter driver med stor konsekvens tanken att vår dokumentationsteknik är av avgörande betydelse för hur vi ser och uppfattar det arkeologiska objek-

tet. Det som inte avbildas kan heller inte uppfångas i ett senare analyskedet: »Vi synliggör genom att avbilda, och vi döljer genom att inte avbilda».

Författaren urskiljer tre olika förhållningsätt till byggnader, vilket också bildar avhandlingens ryggrad: tid, rum och bruk. Framställningen bygger genomgående för varje del på dels en teoretisk och historisk genomgång av hur de olika begreppen tidigare behandlats, därefter en tillämpning på Dalby kloster, för att avslutas med en utvärdering och kort reflexion. Det ger en tydlighet och pregnans till texten och gör att läsaren snabbt kan orientera sig.

Avsnittet om tid (kap. 2–4) vill se byggnaderna ur ett biografiskt perspektiv. Eriksdotter vänder sig mot en tidigare tendens att tolka byggnader alltför statistiskt i form av fasta byggnadstyper och stiltolkningar. Istället förespråkar hon den stratigrafisk-kontextuella metodens betraktande av byggnaden som ett resultat av en dynamisk process. Varje kontext, varje tidslager, motsvarar en händelse eller handling, som måste tolkas i sitt sammanhang. Metoden ger redskap för att kunna förstå och tolka byggnadens historia som ett relativt tidsflöde, i motsats till en traditionell fasindelning där tidsflödet styckas upp i artificiella lådor av tid.

Eriksdotter förordar ett närmande till arkeologin under mark, där den stratigrafisk-kontextuella metoden har årtionden på nacken. Man kan säga att Eriksdotters avhandling på detta sätt kan läsas som en pendang till Stefan Larssons avhandling från 2000, *Stadens dolda kulturskikt*. Även här ges en konsekvent analys av hur arkeologiska metoder och dokumentationsstrategier är direkt avgörande för hur vi tolkar och rekonstruerar det förflutna. Eriksdotter framhåller hur metoden uppmärksammar »byggnadernas unika mångtidighet och samtidigt ... medvetandegör byggnadsarkeologens roll som byggnadens uttolkare».

Vi kan således välja att se byggnaden inte som statisk, utan som ett resultat av förändringar över tiden och ändrade relationer. Författaren tar upp en rad exempel på hur variationer i byggprocessen kan spåras i Dalby kloster. Medan tidigare forskning betonat byggnadens enhetliga stil visar den sig nu ha en be-

tydligt mera komplicerad historia, som innefattar ödeläggelse och återuppbyggande, där författaren urskiljer avgörande strukturella förändringar.

I kap 5–7 står rummet i förgrunden. I ett inledande avsnitt görs en exposé över olika förhållningssätt till visualiseringar. Under en lång tid har den tvådimensionella uppmätningen utvecklats och allt mera förfinats, men samtidigt framgår svårigheterna att fånga byggnadens olika delar och relationen mellan dessa. Ett mera måleriskt och romantiskt färgat avbildningssätt som var förhärskande under 1800-talets första hälft, senare förkastat som ovetenskapligt, framstår i detta sammanhang som snarast föredömligt, genom att på ett impressionistiskt sätt fånga byggnadens perspektiv och rumsliga miljö.

Författaren presenterar försök att dokumentera Dalby kloster med hjälp av digital mätning, som gör det möjligt att projicera mätningar utvändigt och invändigt på en och samma plan. Hon visar elegant hur flera anomalier i den utvändiga fasaden på så sätt kan förklaras genom förändringar i byggnadens inre. På samma sätt blir det möjligt att genom visualisering av korskången förklara förändringar i byggnaden.

Poängen med detta är inte bara att kunna fånga byggnadens rum, d.v.s. både murarnas skal och rummens volymer. Det ger även möjlighet att fånga dynamiken i byggnaden. I samband med ombyggnad efter en brand har korskången fått en förändrad funktion, och Eriksdotter presenterar en rekonstruktion av en förändrad rumsdisposition. Hon framför en hypotes om byggnadens förändrade funktion och rumsliga gestalt före och efter branden, och gör det troligt att byggnadens framsida omorienterats. Detta sammanförs vidare med tolkningen att klausurens östra och norra byggnad har förstörts i samma brand, och att byggnadslängans omorientering samtidigt har medfört en genomgripande tyngdpunktsförändring i klosterplanen. I detta sammanhang spelar byggnadens koppling till kyrkan en viktig roll. Eriksdotter tolkar det så att klausuren under äldsta tid var tillgänglig genom en passage i söder, vilken genom ombyggnaden byggdes bort och som påverkat den totala rumsbildningen.

Så långt är jag med på noterna. Författaren visar i mitt tycke på en användbar metod att söka förändringar i detaljer, som i sin tur kan tolkas som utslag av större strukturella förändringar av en enskild byggnads utformning. Jag ser även analysen av byggnadens förändring i relation till hela klosterområdets utformning som en intressant metod, men just i detta fall tycks det empiriska underlaget vara väl magert. För att förstå de enskilda byggnadskropparnas funktion i ett tillträdesperspektiv (och därmed kunna förstå rörelsemönster inom anläggningen) måste man veta några grundläggande fakta som t. ex. var huvudentrén låg, något som verkar osäkert i fallet Dalby.

Kapitel 8–10 behandlar bruket, d.v.s. hur byggnaden uppfattats och använts av dåtidens olika kategorier av människor. Förhållandet mellan människa och byggnad kan ses som en form av ordlöst språk. Här står det subjektiva tomrummet, d.v.s. det meningsfyllda och av individen uppfattade, i förgrunden. För att förstå och analysera byggnaden förespråkar Eriksdotter dels en funktionsanalys, dels en upplevelseanalys. Här gäller det att identifiera byggnadens koder och sociala markörer. Hur har rummet uppfattats, vilka gränsdragningar och perspektiv finns inbyggda i det? Hur har beställaren velat att rummet skulle uppfattas och hur har besökaren resp. den hemmahörande uppfattat det?

Detta är viktiga frågor som byggnadsarkitekten måste öva sig i att ställa. Att förändringar i rummet kan avläsas och tolkas i termer av ändrade förhållanden mellan sociala grupper börjar bli välkänt. Se t.ex. Elisabet Regners rumsanalys av Alvastra kloster (Den reformerade världen, 2005), som rör sig med tankar om ändrade relationer mellan klostret och det omgivande samhället. Frågan är om det går att komma längre, genom att analysera brukarens och besökarens faktiska visuella uppfattning, genom sekvensen av sinnesintryck som möter på olika platser i klosteranläggningen?

Eriksdotter gör här experimentet att genom datormodeller visualisera Dalby kloster ur olika perspektiv. På så sätt kan hon laborera med vad man faktiskt såg i olika lägen i klostret. Detta måste till viss del bygga på gissningar, men jag

tycker ändå det är viktigt att försöka ge en bild av hur byggnaderna har uppfattats ur brukarens perspektiv. Synintryck och upplevelsen av tillgänglighet respektive slutenhet är perspektiv som är viktiga för att förstå den sociala betydelsen hos en byggnad eller ett byggnadskomplex. Och förändringar av den byggda miljön är viktiga för att diskutera förändrade sociopolitiska relationer mellan klostrets huvudaktörer. Samtidigt uppfattar jag återigen framställningen av Dalby kloster mer som en metodisk modell än som en välunderbyggd tolkning av det faktiska studieobjektet. Den av Eriksdotter föreslagna förändringen i relationen mellan korherarna och den världsliga makten bygger som tidigare sagts främst på förändringen av passagen mellan klosterlängan och kyrkan, men vilar i övrigt på ganska lösa antaganden.

Dessa kritiska kommentarer är dock gjorda i marginalen. *Bakom fasaderna* är just nu bland det mest inspirerande och viktiga man kan läsa inom ämnet byggnadsarkeologi.

Göran Tagesson
Riksantikvarieämbetet UV Öst
Roxengatan 7
SE-582 73 Linköping
goran.tagesson@raa.se

Mats Burström, *Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält*. Studentlitteratur. Malmö 2007. 118 s. ISBN 978-91-44-00430-3.

I februari 2007 utkom en mycket intressant, väl-skriven och nydanande lärobok i en allt mera uppmärksammas arkeologisk forskningsgren, nämligen samtidsarkeologi. Det är professor Mats Burström vid Södertörns högskola som har författat skriften. Vid högskolans arkeologiska institution bedrivs samtidsarkeologiska utgrävningar. Författaren har vidare aktivt engagerat sig i sådana grävningar i bl.a. TV-programmet *Utgrävvarna*, hösten 2005. Jämte några kollegor undersöker Burström också en raketbas på Kuba – en av dem som förstördes efter Kubakrisen 1962. I läroboken redogör författaren för samtidsarkeologi som forskningsfält, gör en forsk-

ningsöversikt och beskriver några fallstudier i ämnet.

Samtidsarkeologi är enligt Burström arkeologi i det nära förflutna. Ämnet är gränsöverskridande och mångvetenskapligt. Det lånar teorier och metoder från en rad olika akademiska discipliner. Ämnet bygger på att grävningar av nutidsnära objekt anknyts till personliga minnen och individuella erfarenheter. Samtidsarkeologi knyter an till historisk arkeologi, alltså sådan arkeologi som studerar samhällen som också har efterlämnat texter. Från det nära förflutna finns förstås många texter. Inriktningen mot det nära förflutna är det som skiljer denna form av arkeologi från den historiska.

Kan någon tidpunkt fastställas från vilken vi kan säga oss att arkeologin kan rubriceras som samtidsarkeologi? Burström diskuterar den frågan. Han menar att det är klokt att ha en öppen attityd om dess gränser eftersom det är ett nytt forskningsfält. Varje försök att med precisa årtalsangivelser definiera det samtidsarkeologiska forskningsfältet möter svårigheter. Dock finner Burström det lämpligt att sätta gränsen vid år 1850. Före detta år är arkeologin historisk och efter rör den samtiden.

Varför? Jo, menar Burström, inkluderar vi minnen som rör sådant som nu levande människor hört andra berätta om egna upplevelser av, så sträcker sig minnena ungefär 150 år bakåt under förutsättning att de berättas av en mycket gammal person som i sin tur hört dem av en likaledes gammal människa.

Varför ägnar man sig åt samtidsarkeologi? En oerhörd mängd källor finns från perioden efter 1850. Genom att närma oss det förflutna från ett mera jordnära perspektiv kan, menar Burström, samtidsarkeologin visa hur den stora historien yttrade sig och påverkade människor i deras dagliga liv. Han erinrar om att den historiska arkeologin övertygande har visat att arkeologiska källor inte sällan ger andra vittnesbörd om ett specifikt förhållande än vad de skriftliga källorna gör.

Föremål och materiella lämningar från det nära förflutna har en emotionell och reflexiv dimension. Tingen berör oss, de väcker minnen och tankar. Lämningar från det nära förflutna väcker tankar om den mänskliga tillvaron i stort.

Burström framhåller att samtidsarkeologin genom att ge rum för existentiell reflexion återknyter till vad som under lång tid var en viktig grund till att människor intresserade sig för lämningar från det förflutna.

Samtidsarkeologin samlar företrädare från en lång rad akademiska discipliner. Burström nämner olika grenar inom samtidsarkeologin, t.ex. soparkeologi, torparkeologi, industriarkeologi, bunkerarkeologi, forensisk arkeologi, förlista fartyg, störtade flygplan, ölburkar, dansbanor samt fotbollsplaner. Exempel lämnas på utförda studier.

Burström framhåller att i Sverige förknippas samtidsarkeologiska utgrävningar i första hand med torpundersökningar. Det beror på att ganska många sådana utgrävningar har genomförts: över hundra stycken. De flesta har gett fynd från 1800- och 1900-talen. Många torp står också kvar som hus. Intresset hos allmänhet och hembygdsrörelse är stort för torplämningar. Burström påpekar att de inte automatiskt är skyddade av Kulturminneslagen. Den offentliga kulturmiljövårdens intresse för torplämningar har varit svagt. Stig Welinders ofta refererade undersökning från tidiga 90-talet av stuggrunden Granströms vid Nyberget i södra Dalarna nämns som exempel på en torputgrävning. Welinders tolkning av det som kastats utanför stugan var att avfallet och borttappade saker avspeglar tidens könsroller. Det finns, menar Burström, ett uppenbart behov av att utveckla såväl frågeställningar som metoder för arkeologiska undersökningar av torp och andra sentida bebyggelseämningar.

Stockholms universitet grävde för några år sedan ut ett flyktingläger på Lovön där estniska och rumänska flyktingar bott på 40-talet. Här påträffades på ett gravfält från bronsåldern förutom betongplintar efter husen också prydligt anlagda gångar, nu övervuxna i skogen. En liten myntdepå bestående av tyska pfennigmynt med hakors och örn påträffades jämte en hel del personliga föremål som tillhört flyktingarna. Även denna grävning är ett exempel på samtidsarkeologi.

Burström nämner också undersökningar av de oräkneliga bunkrar som finns kvar sedan andra världskriget i Europa, inte minst vid den svenska kusten, i synnerhet i Skåne. Forensisk arkeologi använder arkeologiska metoder för att

hitta, dokumentera och tolka lämningar som är viktiga för att utreda brott av olika slag.

En fallstudie rör inspelningsplatsen för den amerikanske regissören Cecil B. De Milles storfilm *De tio budorden* på 1920-talet. Efter inspelningen lät de Mille riva ner den egyptiska stad med statyer och allt som byggts upp. Lämningarna begravdes i all hemlighet och övertäcktes med sand i den kaliforniska öknen. Nu grävs de upp och platsen har fått officiell status som fornlämningsplats av staten Kalifornien!

Samtidsarkeologins viktigaste kännetecken är, menar Burström, studiet av hur föremål och andra materiella lämningar från det nära förflutna på olika sätt berör människan. De enklaste vardagsföremål kan i kraft av sin historia väcka en nyfikenhet att få veta mera om de sammanhang som föremålen ingick i. Samtidsarkeologin är ett effektivt sätt att aktualisera en historia som det annars inte funnes någon omedelbar anledning att uppmärksamma och diskutera. Känslan att möta ett ting om vilket man vet vad det representerar berör iakttagaren, t.ex. en sardinburksnyckel på polarfararen Andrés sista lägerplats. Föremål från det nära förflutna får oss att minnas och tänka tillbaka.

Burström påpekar att det kan vara känsligt att gräva i det nära förflutna och att det därför finns anledning till etiska överväganden. Samtidsarkeologin rör ibland lämningar där det finns kvarlevor av personer som har nära efterlevande.

Den offentliga kulturmiljövården borde ta större hänsyn till det intresse som många människor har för lämningar från det nära förflutna. Samtidsarkeologin visar hur föremål och andra materiella lämningar har en förunderlig förmåga att beröra människor och väcka tankar om både smått och stort i tillvaron. Det är dessa emotionella och reflexiva dimensioner som är själva grunden för deras intresse för det förflutna och dess lämningar. Genom att närma sig det förflutna utifrån en annan typ av källor än de vedertagna kan, anser Burström, samtidsarkeologin bidra till en mer mångstämmig historia.

Burström har lättfattligt och konkret åskådliggjort vad samtidsarkeologi är. Forskningsfältet skildras övertygande och engagerat. Visserligen har flera samtidsarkeologiska undersökningar genomförts i Sverige. Det är dock först genom

denna lärobok som forskningsfältet beskrivs och tydliggörs. De exempel som lämnas åskådliggör också samtidsarkeologins bredd.

Boken kan varmt rekommenderas.

Nils Ringstedt
Författarvägen 5
SE-167 71 Bromma
nils.ringstedt@localnet.net

Joakim Goldhahn, *Hällbildsstudier i norra Europa – trender och tradition under det nya millenniet*. Gotarc C64. Institutionen för arkeologi, Göteborgs Universitet, 2006. 193 s. ISBN 91-85245-26-7.

Joakim Goldhahn har gått gjennom nordisk litteratur om bergkunst/helleristninger fra de første fem årene av det 21. århundre, samtidig som han ser denne i forhold til eldre litteratur. Resultatet er blitt en bok som består av tre omtrent like store deler. I den første delen presenteres og diskuteres litteraturen i et regionalt perspektiv. I den andre delen er perspektivet tematisk, mens den tredje delen består av en omfattende litteraturliste. Det er kanskje denne som på sikt vil vise seg å være det viktigste bidraget. Her finnes oversikt over trykte bøker og artikler så vel som utrykte avhandlinger og oppsatser. Innledningsvis blir det gitt en kort forskningshistorisk oversikt. Her peker Goldhahn på at det i dag er i ferd med å oppstå et skille mellom bergkunsthistorien og den allmenne arkeologien, som i stor grad styres av ulike utbyggingsprosjekter, som regel med avdekking av store arealer. Ikke minst har mange slike undersøkelser ført til funn av gropsteiner ved boplassundersøkelser.

Bergkunsthistorien synes å ha økende problemer med å følge med i det som ellers foregår, og som potensielt har stor betydning for bergkunstens kontekst. Det kan han ha rett i, men jeg vil tro at dette problemet vill variere i ulike deler av Norden avhengig av hvor utbyggingen foregår. Disse undersøkelsene medfører i så måte ikke bare en økende mengde nye data, men samtidig økte forskjeller i representativitet. Utakt mellom bergkunsthistorien og den allmenne arkeologien har for øvrig vært et problem gjennom flere generasjoner; ikke minst gjelder det mulighetene

for datering. For øvrig er vel dette også et utslag av den voksende spesialiseringen innenfor arkeologien generelt.

I sin gjennomgang av hva som er gjort på regional basis, dokumenterer Goldhahn stor kunnskap om hva som gjøres og hva som er gjort tidligere. Denne oversikten krydres av egne kommentarer og vurderinger. Men samtidig kommer hans eget geografiske ståsted klart frem. Dette merkes spesielt i behandlingen av Finland og deler av Norge. For min egen del vil jeg bemerke at fylker som Telemark, Nordland og Møre og Romsdal i seinere tiår har vært mer beforsket enn det Goldhahn gir inntrykk av. I denne sammenheng kan det være på sin plass å bemerke hans feilplassering av gravhellene i Mjeltehaugen. Disse behandles under Sogn og Fjordane, men Mjeltehaugen ligger på Giske i Møre og Romsdal. Disse svakhetene til tross, Goldhahn viser en imponerende kunnskap og innsikt.

Naturlig nok er de store dokumentasjonsprosjektene som har foregått i seinere år viet stor oppmerksomhet i den tematiske delen. Her er mye spennende på gang, det meste dessverre akk så kostbart. Goldhahn trekker frem hvor viktig det er at all dokumentasjon blir tatt vare på og gjort tilgjengelig for senere forskning, og han viser til de krav om innlevering til sentrale myndigheter som har vært krevd i Frankrike de siste fem årene og stiller spørsmål om hvorvidt vi i Norden bør innføre tilsvarende systemer. På den annen side ligger svært mange av Nordens helleristninger og –malerier åpent tilgjengelige. Hvem som helst kan i prinsippet gjennomføre fotodokumentasjon av høy kvalitet, som kan danne grunnlag for vitenskapelig publisering. Her kunne man kanskje gå videre og stille krav, som i Mexico, om at publisering ikke kommer på tale før all dokumentasjon, herunder alt billedmateriale som tenkes brukt, er avlevert til det sentrale/regionale arkivet. Her vil imidlertid amatører fort bli satt utenfor det gode selskap samtidig som nyhetsformidling blir vanskeliggjort.

Goldhahn er også opptatt av vanskeligheten med å skifte analytisk nivå fra enkelristninger og motiver til bergflater og samlinger av ristninger, deres plassering i landskapet og forholdet til andre ristningsregioner. Dette har betydning for tolkningen av så vel enkelristninger

som felt. Vår forståelse av et antatt enkeltliggende felt vil utvilsomt bli en annen når det viser seg at dette feltet bare er ett av flere og disse igjen står frem som del av en større lokal eller regional konsentrasjon.

Den nordiske bergkunsten som uttrykk for sjamanisme har spilt en viktig rolle i litteraturen de siste årene. Goldhahn etterlyser nytenkning omkring den sympatetiske magien som dominerte i hvert fall norsk bergkunstforskning gjennom det meste av 1900-tallet. Jeg er enig med ham i dette. Pendelen vil neppe svinge helt tilbake, men det kan være verdt å minne om at Gutorm Gjessing, som argumenterte sterk for ristningene som uttrykk for sympatetisk magi, hevdet at i hvert fall de yngre fangstristningene var laget av sjamaner.

Boken avsluttes med et sitat fra den engelske arkeologen Richard Bradley om at bergkunstforskningen må bidra til den allmenne arkeologien for å være av interesse. Dette står i skarp kontrast til deler av den internasjonale bergkunstforskningen som legger vekt på tverrvitenskapelig tilnærming til materialet og som føler det arkeologiske hegemoniet som en tvangstrøye. Den nordiske bergkunstforskningen er klart en arkeologisk sub-disiplin, noe Goldhahns gjennomgang bærer preg av. Hvorvidt denne forskningen i for stor grad styres av vår egen tradisjon hadde jeg gjerne sett debattert, men det ville gitt en helt annen bok, som ikke ville gitt uttrykk for dagens bergkunstforskning i Norden.

Kalle Sognnes

Institutt for arkeologi og religionsvitenskap
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
NO-7491 Trondheim
Norge
Kalle.Sognnes@hf.ntnu.no

Hanna S. Sundqvist, *Speleothems as environmental recorders. A study of Holocene speleothems and their growth environments in Sweden*. Dissertations from the Department of Physical Geography and Quaternary Geology 3. Stockholms universitet 2007. 57 s. ISBN 91-7155-362-2.

Klimatet er ett hett emne. De seneste årens oppmerksomhet kring menneskens inverkan på jor-

dens klimat har bidragit til å øke interessen for hvordan klimaret var förr. Tyvärr tycks ännu inte den klimathistoriska forskningen nya landvinningar ha blivit kända för arkeologer och historiker i den utsträckning som vore önskvärt. Det är därför med förhoppningen att det klimathistoriska intresset skall öka som denna recension skrivits.

I sin doktorsavhandling *Speleothems as environmental recorders* presenterar naturgeografen Hanna S. Sundqvist vid Stockholms universitet paleoklimatologiska data från svenska dropptenar. Syftet är dels att undersöka i vilken utsträckning dropptenarna är användbara som paleoklimatologiska källor, dels att utifrån information i dropptenar från de svenska fjällen rekonstruera klimatet i norra Skandinavien sedan den senaste istiden. Avhandlingen fyller en viktig kunskapslucka eftersom högupplösta paleoklimatologiska data från andra källor än årsringsserier från träd i princip saknas för norra Skandinavien. Dropptenar kan – precis som borrhärdor från inlandsisar, årsringsserier och varviga sediment från sjöbottenar – brukas som källor till forna tiders klimat. Förhållandet mellan syreisotoperna ^{18}O och ^{16}O i kalciumkarbonatet kan nämligen spegla den forna temperaturen utanför grottan, samtidigt som de stabila kolisotoperna ($\delta^{13}\text{C}$) bär vittnesbörd om förändringar i vegetationens täthet i trakten. I dropptenar från den här delen av världen genererar varma perioder generellt både lägre $\delta^{18}\text{O}$ - och $\delta^{13}\text{C}$ -värden än kalla.

Avhandlingen är en sammanläggning och det är främst uppsats nr 3 som är av arkeologiskt och historiskt intresse. Uppsatserna 1 och 4 rör metodologiska frågeställningar och lämnas därför här därhän. Några ord skall först sägas om uppsats 2 som behandlar klimatförändringar i ett perspektiv av 10 000 år. Där visar Sundqvist, genom undersökningar av stalagmiter från Korallgrottan i norra Jämtland och Labyrintgrottan i södra Lappland, att klimatet 7500–4000 f.Kr. generellt var varmare än dagens, med undantag för några köldperioder. Trädgränsen i fjällen låg då förmodligen betydligt högre upp än idag. Allra varmest var det troligen 5800–4000 f.Kr.

I uppsats nr 3 presenterar Sundqvist den paleoklimatiska informationen i en stalagmit från den jämtländska Korallgrottan, som klart visar på klimatets fluktuationer de senaste 4 000 åren.

Inte minst genom de överskådliga graferna kan även den som inte är fackman med lätthet ta till sig de stora dragen. Hon kan visa att under de senaste 4 000 åren har temperaturen sjunkit successivt och likaså andelen nederbörd som faller under växtsäsongen. Trenden har tillfälligt avbrutits av flera varma respektive mycket kalla perioder. Ett varmt klimat rådde omkring 1600–1400 f.Kr., 1100–900 f.Kr., 400–500 f.Kr., 800–1000 e.Kr. och 2000 e.Kr. De tre senare perioderna verkar ha varit ungefär lika varma, medan den värmeperiod som inföll omkring 1000 f.Kr. förefaller ha haft de allra högsta temperaturerna. Ett osedvanligt kallt klimat rådde cirka 300–100 f.Kr. och 1400–1600 e.Kr.

Den medeltida värmeperioden (den heter så eftersom medeltiden utanför Norden räknas redan från Västroms fall), som hade sitt maximum kring 1000 e.Kr., är värd särskild uppmärksamhet eftersom den ofta sätts i relation till vår nuvarande värmeperiod. I Sundqvists data kan vi se att den medeltida värmeperioden och den nuvarande verkar ungefär lika varma i Jämtland. Resultatet är sannolikt giltigt för hela Skandinavien eftersom andra studier ger en likartad bild. Den som vill försöka föreställa sig hur klimatet gestaltade sig under vikingatiden gör nog klokt i att jämföra med det klimat som vi har upplevt under de senaste femton åren. Medeltidens värmeperiod följdes av Lilla istiden, vilken i Sundqvists data är en av de två kallaste perioderna och den absolut längsta köldperioden de senaste 4 000 åren. Det bör dock observeras att det är relativa klimatförändringar som framkommer hos Sundqvist och inte temperaturförändringar i °C. Sådana exakta klimatdata är inte möjliga att utläsa ur en stalagmit med dagens teknik.

Sundqvists kanske viktigaste resultat är att hon i stort kan bekräfta den bild av klimatutvecklingen som undersökningarna av årsringsserier från träd givit uttryck för. Den paleoklimatologiska informationen från sådana undersökningar överensstämmer väl med informationen i den undersökta stalagmiten, åtminstone när det gäller de stora dragen. Den största svagheten med Sundqvists arbete är de fåtaliga dateringarna. Felmarginalen är hela 100–150 år. Hon är väl medveten om detta och diskuterar noggrant de blott fyra dateringar hon gjort av stalagmiten, vilka

landar på 1346 e.Kr., 71 e.Kr., 837 f.Kr. och 1784 f.Kr. Tyvärr finns det ingen datering kring tiden för den medeltida värmeperioden.

Sundqvist jämför med några andra klimatrekonstruktioner och visar att både den medeltida värmeperioden och Lilla istiden är förskjutna bakåt i tiden kanske 100 år i hennes modell. I de flesta paleoklimatologiska studier varar till exempel Lilla istiden från ungefär 1300–1900 e.Kr., medan den hos Sundqvist infaller 1200–1800 e.Kr. Hon diskuterar den problematiken utförligt och presenterar flera möjliga förslag till orsaker men landar primärt vid de bristande dateringarna. Sundqvist gör ett antal jämförelser med andra studier men det är ändå min mening att en ännu mer energisk jämförelse med andra paleoklimatiska studier skulle ha lyft avhandlingen. En diskussion kring hastigheten med vilken klimatförändringar i ljuset av hennes data verkar ske skulle också ha varit önskvärd.

Det vi främst bör fästa vikt vid i Sundqvists avhandling är att stora variationer i temperatur och nederbörd snarare har varit regel än undantag. De senaste årens uppvärmning sticker inte ut som något anmärkningsvärt i Sundqvists data. Tvärtom är ett viktigt resultat att tidigare värmeperioder i Skandinavien var minst lika varma som den nuvarande och att betydande växlingar mellan kalla och varma perioder har inträffat gång på gång de senaste 4 000 åren. Även under tidigare värmeperioder måste milda vintrar i norr – med perioder av töväder följda av skare – ha inträffat, och dessa måste då liksom nu ha kunnat få samma förödande konsekvenser för renarna. Likaså måste villkoren för jordbruket ha skiftat betydligt. Medan förhållandena uppenbart var ovanligt gynnsamma under den sena vikingatiden så var de mycket hårda under den sena medeltiden och långt in i nya tiden. Rimligen borde detta få större utrymme när den sen-medeltida agrarkrisen diskuteras.

Fredrik Charpentier Ljungqvist
Historiska institutionen
Stockholms universitet
SE-106 91 Stockholm
fredrik.c.l@historia.su.se

Peter Skoglund, *Hällristningar i Kronobergs län. Motiv, myter och dokumentation*. With contributions by Sven-Gunnar Broström and Kenneth Ihrestam. Report 97. Department of Archaeology, University of Lund. 88 pp. ISBN 91-89578-17-1.

For most friends of prehistoric rock carvings in Scandinavia, Kronoberg County is very much unknown country, an area well north of the extraordinary clusters of sites in Skåne and well south of the enormous thick belt of sites from Bohuslän and Østfold across to Östergötland and Uppland. On a personal note, I have been visiting rock carving sites in all these areas for many years, yet have seen only two of the Kronoberg sites, one of which is noted below. Peter Skoglund's book is a welcome addition to the literature and may well stimulate interest in the pursuit of rock carvings in areas normally ignored by students of the subject. Imagery may not be as spectacular as that in core areas, but nonetheless it can often be intriguing and thought-provoking, as here.

The book is quite lavish in presentation with about 30 site plans, 20 or so photos, various maps and diagrams and three tables; the latter attempt to categorize the imagery, site by site, but one of them (tab. 3) is inconsistent in definitions and one site is wrongly listed. The maps of Kronoberg County with its spread of rock carvings are rather unedifying because they are restricted to these sites alone and landscape and other cultural features are mostly ignored. Nonetheless, these minor criticisms aside, the volume itself has much to recommend it, and prime amongst its achievements is the catalogue of sites, each with a plan rendered to a uniform scale, with photos of some sites to show their shape on rock surfaces, the fissures and slopes, and the edges of the panels of carvings created upon the living or detached rocks.

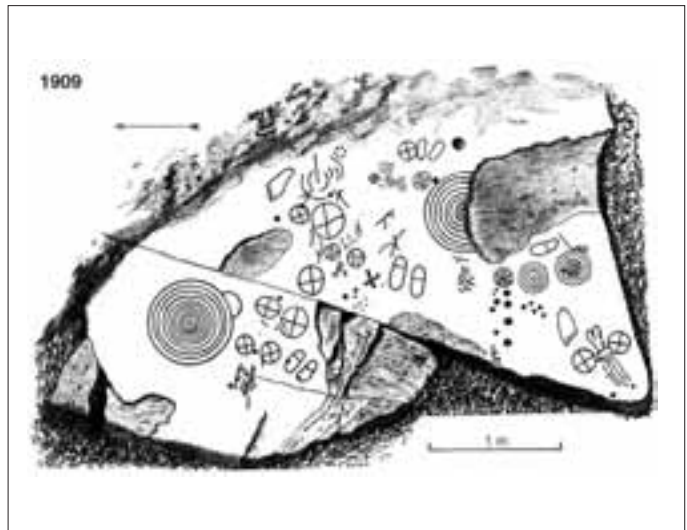
These plans are the work of Skoglund's collaborators S-G. Broström and K. Ihrestam who have not only recorded all the sites, but have discovered about half of all the 27 sites catalogued; several of the photos show the work in progress although not everyone may applaud the chalk painting used in the process of documentation. Having done the same in years gone by I cannot complain, but the process cannot improve the sur-

vival of the carvings. The minuscule carvings on several of the sites recently discovered are a tribute to the perspicacity of Broström and Ihrestam.

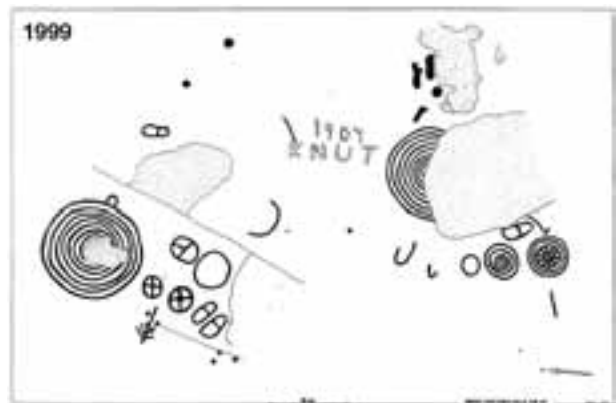
The major themes addressed in the book are announced as Motives, Myths and Documentation. In a short text the author outlines the history of research in the Kronoberg region, and contrasts the imagery of sites in the western Finnveden area (footsoles and cupmarks) with those of the eastern Varend region (circles and footsoles, with a few more complex designs); almost all sites contain cupmarks which in several cases wholly dominate the surfaces. An interpretation is advanced based on cosmological principles with the sun as primary focus, and in a case study northwest of Växjö there is a possible relationship between two rock carving sites and two graves, each containing a hammer stone, conjectured here as perhaps involved in the carving process on the rocks immediately upslope. Apart from this possibility, there is rather little in the way of landscape archaeology in the terms in which I, for one, interpret the concept. Even at a basic level, the dominance of discs and concentric circles in the area demands comparison with other land-locked high-altitude rock carvings such as we see at Knarrby in Dalsland, Karleby and Panko in Småland and other areas away from the sea in the 2nd and 1st millennia BC. These locations as much as their imagery pose new questions for all who seek the wider contexts of rock carving sites.

To my mind, the most interesting rock carving in the region is that at Hjulatorp in Berg parish (Raä 25), Växjö municipality. It has been known since 1909 and an expansive plan was published by the pioneer recorder of the region Knut Kjellmark whose distinguished portrait graces the frontispiece of Skoglund's book. Figures 3 and 4 in the book provide a contrast, the former depicting a busy surface crowded with images of multiple circles, footsoles, cupmarks and what seems to be some sort of cart-like arrangement at the base of the rock (fig. 1a). This plan is Kjellmark's. About 90 years later, Broström and Ihrestam made a modern record of the surface, and this represents the current state of survival of the images (fig. 1b), with one exception noted below. Kjellmark's plan contains about 40 images and 40 cupmarks; Broström and

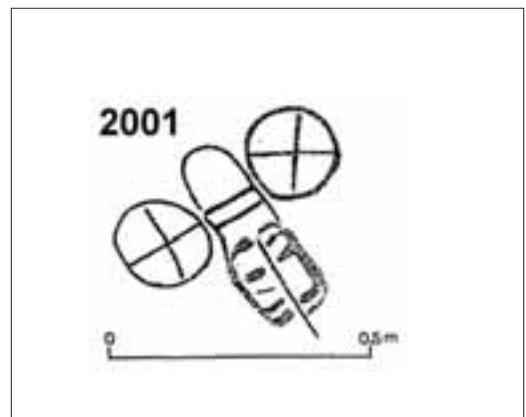
Fig. 1. Plans and discoveries at Hjulatorp, Kronoberg County.

A. Plan of 1909, K. Kjellmark.

B. Plan of 1999, S-G. Broström & K. Irestam.

C. Image of cart recorded in 2001 (note enlarged scale). J. Coles et al.

Ihrestam record about 20 images and 10 cup-marks. What has happened to this rock between 1909 and 1999?

As it happens, I saw the site in 2001. At that time some of the carvings still bore traces of red paint which must have been applied some years previously and had perhaps contributed to some decay of the surfaces. There is no doubt in my mind that the site has suffered some degradation over the decades. The book reviewed here has no photo of the site, but a glance at the pictures in Hasselrot & Ohlmarks's 1966 book *Hällristningar* (pp. 231–233) will give an impression of its character, and a photo in my 2002 paper "Chariots of the Gods?" (*Proc. Prehist. Soc.* 68, fig. 14) shows how the intersection of three planes of rock creates an impressive altar-like surface for the carvings that crowd the floor. In 2001 myself, Bo Gräslund and Steve Minnitt, well-versed in recording rock surfaces, made several rubbings on the site, two where Kjellmark had recorded the cart-like image. Fig. 1c here shows what we recorded, in the exact position of Kjellmark's cart, and it may even indicate the representation of paired animals, not previously recorded, such as have been found on many cart

designs in Bohuslän and Østfold as well as at the uniquely figured site of Frännarp not far distant from Hjulatorp (see again Coles 2002, pl. I).

Skoglund, in his brief description of the Hjulatorp site, mentions its cart and the indistinct traces on the smoothed surface, but these were too uncertain for the book recording. Yet the image does survive in recognisable form. There is now a strong case for a re-recording of the entire site to clarify the contrast between the 1909 and the 1999 plans, and to attempt a full record of the whole surface.

These comments in no way detract from the quite extraordinary work done in the Kronoberg survey by Broström and Ihrestam, nor for the assiduous work done by Skoglund in assembling this unique record.

John Coles
Fursdon Mill Cottage
Cadbury
Devon EX5 5JS
UK
jmcoles@btinternet.com